

TARTU RIIKLIK ÜLIKOO

**EESTI KEELE
GRAMMATIKA
II**

2.v

TARTU 1967

Tagastage raamat õigeaegselt!

Возвратите книгу вовремя!

113851

574				
214				
7212				

A-25490

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOI

Eesti keele kateeder

P. Palmeos

EESTI KEELE GRAMMATIKA

II

Teine vihik

Sidesõna ja hüüdsõna

Tartu 1967

Üldtoimetaja A. Kask

N

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

113851

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

I. S I D E S Õ N A.

Sidesõnade mõiste.

1. Sidesõnad ehk konjunktsioonid on muutumatud sõnad, mis seovad lauseis sõnu või lauseosi või ühendavad lauseid üksteisega.

Struktuurilt võivad konjunktsioonid olla kas liitsõnad, liitsõnad või esineda ühend- või rühmsidesõnadena.

Liitsidesõnad on ühesõnalised, näit. aga, ega, ehk, et, ja, kui, kuid, kuigi, kuna, kuni, nagu, nimelt, ning, saati, sest, vaid, või jne.

Liitsidesõnad koosnevad kahest püsivalt liitunud liitsidesõnast või mõnest muust sõnast. Näit. justkui, otsekui.

Ühendsidesõnad koosnevad kahest või kolmest eri konjunktsioonist või muust sõnast, mis asetsevad järjestikku. Näit. ehk küll, enne kui, ilma et, kui ka, nii et, nii kaua kui, nii kui, niipalju kui, niipea kui, nõnda et, olguigi et, parajasti kui, pärast seda kui, selle asemel et, sellepärast et, seks et, senikaua kui, seni kui, sest et, sest saadik kui jne.

Rühmsidesõnad koosnevad kahest või rohkemast konjunktsioonist või muust sõnast, mis lauses paiknevad eri kohtades. Näit. ei ... ega, kas ... või, mitte ainult ... vaid ka, nii ... ka, nii ... kui, niihästi ... kui ka jne. Rühmsidesõnade hulka kuuluvad ka kordussidesõnad, nagu näit. küll ... küll.

Mõnedes konjunktsioonides esineb alatise koostisosana gi-, ki-partikkel, näit. ehkki, kuigi, olguigi.

Sidesõnade päritolust ja vahekorrast teiste
sõnaliikidega.

2. Sidesõnad on eesti keeles samuti kui teisteski soome-ugri keeltes võrdlemisi hilja tekkinud kategooria, millele osutab asjaolu, et ainult vähestel nende hulgast leidub vasteid sugulaskeeltes (et, kui). Kuigi kõigi eesti konjunktsioonide päritolu pole selge, on nad valdavas enamikus arenenud adverbidest või adverbide vahendusel teistest sõnaliikidest.

Rida sidesõnu on lähtunud vanadest pronoomeni tüvedest ja adverbilise vaheastme kaudu sidesõnadeks kujunenud, säilitades seejuures vormiliselt mõnede käänete tunnuseid. Nii oleks kui mitmuse instruktiiv, kuid partitiiv, kuna ainsuse essiiv ja kuni terminatiiv. Pronoomeneist on veel lähtunud et (< * e-) ja sest (< * se-). Vähem on teistestki sõnaliikidest kujunenud konjunktsioone. Algselt substantiivist arvatakse näit. olevat lähtunud aga (< * aikahen), eitusverbist ega (< * ei-kä) jne. On ka laenatud sidesõnu, nagu näit. germaani algupära ja, samuti vahest ent. Tõlkelaene on näit. ilma et, nii et, mitte ainult... vaid ka, niipea kui, kui ka, sellele vaatamata et, sellepärast et, selle asemel et.

Kuivõrd lähedalt on seotud adverbid ja konjunktsioonid, osutab seik, et tänapäevalgi leidub arvukalt sidesõnu, mis on õieti vaid määrsõnade homonüüme. Võrreldagu selleks näit. järgmisi adverbe ja lihtkonjunktsioone sisaldavaid lauseid.

Adverb

Kogu pulma ajal ei saanud ta mujale, kui istus aga Priidu juures, ja ootas, millal see mängima hakkab (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXVI).

Oli ehk sulanegi oma keelepaelad kangeks kokkunud? (Sirge, Maa ja rahvas II, VI.)

Kui vanad ja vaevalised olid nad mõlemad (Tuglas, Popi ja Huhuu, III).

Aga köster ei leidnud kirjutaja tembus kuigi palju luulet (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXVIII).

Tahtsin näha kolme järve, - leidsin vaid ühe ja seegi paistis nii kitsukene (Tuglas, Väike Illimar).

"Või kenad", vastas see. "Tobedad." (Tammsaare, Põrgu-põhja uus Vanapagan, I.)

Samuti esineb liit-, ühend- ja rühmsidesõnade koostisosana sageli määrsõna. Näit. justkui, enne kui, ilma et, nii et, niikaua kui, niipea kui, nõnda et, senikaua kui, niihästi... kui ka jne.

Konjunktsioon

Ta mõtles esiteks selle mudasse laiali pilduda, aga jättis lõpuks ometi põlema (Tammsaare, Tõde ja õigus I, I).

Ja näe, näe: seal kuskil tossab koguni üks vee-masin ehk aurulaev (Luts, Maa ja linn, I).

Palvesõnad olid kui hernerid, mis pillutakse vastu kivimüüri (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XVI).

Sündis üldine mugimine, kuigi alles hiljuti oli tulnud lõunasöögilt (Sealsamas, IV).

Õue polnud olemaski, vaid ukse ees seisis sigade karjamaa (Sealsamas, III).

Inimene või sokk - üksainus käeliigutus (Sirge, Maa ja rahvas III, VI).

Ühend sidesõnade koostisosana võib peale adverbide esi-
neda veel muidki sõnu, nagu

a) demonstratiivpronoomeni see vorme: selle asemel et,
pärast seda kui, sellest hoolimata et, sellele vaatamata et,
selleks et;

b) üksikuid verbivorme: ehk olgu siis, või olgu siis,
olgugi et, sellele vaatamata et, sellest hoolimata et.

Kaassõnade homonüüme on sidesõnad saati ja kuni. Vrd.
näit.

Kaassõna

Alles tüki aja pärast
ütles Juss: "Mul on ammugi
himu elust otsas, sellepä-
rast ma kevadest saati se-
da nõõrigi pükste peal kan-
nan." (Tammisaare, Tõde ja
õigus I, XII.)

Käru liikus kuni halli
kivini (Smuul, Elu rent-
nikud, II).

Sidesõna

Tema olemasolu kastas
paistis teistelegi üllatu-
sena, saati siis Illimari-
le (Tuglas, Väike Illimar,
XLIV).

Ja siis nad "reekisid",
kuni hahetama hakkas (Smuul,
Elu rentnikud, II).

Sidesõnade rühmitus funktsiooni järgi.

3. Konjunktsioonid on abstraktne kategooria. Nende
ülesandeks on siduda lauseliikmeid või lauseid. On sidesõ-
nu, mis seovad nii lauseliikmeid kui ka lauseid, näit. ja,
ning, või, aga, kuid, ent jne. On aga ka neid, mis seovad
ainult lauseid, näit. et, sest, ehkki, kuigi, kuna jne.

Sellele vastavalt, mis funktsioon on sidesõnadel lauses,

jaotatakse nad kahte rühma: rinnastavaiks ja alistavaiks.

Rinnastavad ehk koordineerivad sidesõnad seovad samaliigilisi lauseliikmeid või samaväärseid lauseid.

Alistavad ehk subordineerivad sidesõnad seovad kõrvallauset pealausega.

Rinnastavad sidesõnad.

4. Harilikumaid rinnastavaid sidesõnu on : aga, ega, ehk, ei ... ega, ent, ja, kas ... või, kuid, mitte ainult ... vaid ka, nii ... kui, nii ... kui ka, niihästi ... kui ka, ning, ometi, siiski, vaid, või.

Rinnastavad sidesõnad seovad: a) samaliigilisi lauseliikmeid, näit. Ei aidanud naise kinnitused ega palved, Pearu määratses ja peksis (Tammsaare, Tõde ja õigus I, IV). Usu või ära usu, aga ma ei leia enam õöl ega päeval unerahu, aina käin ja lõön silma siia ning sinna (Tammsaare, Põrgupõhja uus Vanapagan, II);

b) samaväärseid lauseid, näit. Sest tööd tegid kõik ja päike kõrvetas kõiki (Sirge, Maa ja rahvas I, I). Hõbused surusid rangidele ning ratassahk keeras kriginal mulda ümber (Sirge, Maa ja rahvas I, II). Allohvitser võib mehed kärkimisega ära hirmutada, aga lapsed nõuavad peenemat kunsti (E. Krusten, Vana võrukael).

Rinnastavad sidesõnad jaotatakse viide rühma: ühendavad, eraldavad, vastandavad, järeldavad, seletavad.

1) Ühendavad ehk kopulatiivsed konjunktsioonid seovad samaliigilisi lauseliikmeid ja samaväärseid lihtlauseid. Nende hulka kuuluvad: ja, ning, ega, ei ... ega, ei ...

ega ka, niihästi ... kui ka, niihästi ... kui, nii ... kui ka, kui ka, kui, mitte ainult ... vaid ka, mitte ainult ... vaid, mitte üksnes ... vaid ka, mitte üksnes ... vaid, küll ... küll, kuni, saati.

Sidesõnad ja, ning on sünonüümid. Neist on üldisem ja, mida kasutatakse eri tähendusega mõistete või lausete ühendamisel, kuna ning on tarvitusel tähenduslikult samalaadiliste või lähedaste mõistete puhul tähenduses 'ja ühtlasi', kuid sidesõna ning võib kasutada ka stiililiseks vahelduseks ja asemel.

Näit. Puudus oli ka lihast ja võist, heeringatest ja silkudest, villadest ja linadest, seebist ja soodast (Tammsaare, Põrgupõhja uus Vanapagan, XIX). Ta oli kolmekümneaastane ja tundis end vanana (Smuul, Hõbedased lained, I). Oli ja elas ning suri - see oli kõik (Tuglas, Väike Illimar, XXXIX). Tema ainukeseks mureks oli, kas jätkub loomadele põhkudest ja heintest ja inimestele leivast ning kartuleist (Tammsaare, Põrgupõhja uus Vanapagan, XIX).

ja vastandava sidesõnana vt. lk. 16.

Sidesõna ega kasutatakse eitavais lauseis tähenduses 'ei ka, ka mitte' samaliigiliste lauseliikmete sidumiseks.

Näit. Aga sellest ei osatud Eesperes head ega halba arvata (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XV). Tunnistus oli sul mudugi ka Venest, mitte Peetruselt ega inglilt, mõistad (Tammsaare, Põrgupõhja uus Vanapagan, VII).

Tähenduses 'ja ei' seob ega lauseid, millest esimene on jaatav. Näit. See oli tume sõna ega seletanud midagi (Tuglas, Väike Illimar, I). Eeskoda ja pööning olid kott-pimedad ega kostnud sealt enam kihku ega kahku (Tuglas, Väike Illimar, XXXVII).

Selle asemel võib esineda ka ja ei, nagu näit. Juhtus neil Mariga tänavu kord niisugune asi ja ei leitud nädalapäevad temas lahendust, kuni lõppes kõik hirmsa riiu ja meeletusega: Andres peksis Marit südapäeval keset õue (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXX).

Eitavais lauseis esinevad rühmsidesõnad ei... ega, ei ... ega ka.

Näit. Aga Krõõt ei tunne teispere vastu ei kadedust ega viha, tema on ainult nukker (Tammsaare, Tõde ja õigus

I, XIII). Üldse, Jürka, va vennas, pane tähele, mis ma sulle ütlen: sina siin Põrgupõhjal elad nagu suure jumala selja taga või nagu karu oma koopas, ei sul ole tegemist ei varguse ega röövimisega, ei pettuse ega valetamisega (Tammsaare, Põrgupõhja uus Vanapagan, XIX). Siiski, üks ehk oli veel viletsam ja õnnetum: see oli isa, aga sellest ei saanud poiss ei tol korral ega ka hiljem mil ega mil ajal aru (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXX). Aga Mari rääkimine ei mõjunud ei Andresest poja ajal ega ka nüüd (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXVIII).

Rühmsidesõna niihästi ... kui ka kasutatakse eri tähendusega sõnade sidumiseks. Selle kõrval esineb ka elliptilisi variante: niihästi ... kui, nii ... kui ka, nii ... kui, nii ... kui, nii ... ja (hv.). Viimaste hulka kuuluvad veel kui ka ja kui.

Näit. Mari mängib endiselt perenaist ja karjatab niihästi ise oma kui ka pere lapsi (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XVIII). Ta suu tõmbus vesiseks niihästi liha puudumisest kui sellestki, et kuum supp ei võimaldanud tal kohe sööma hakata (E. Krusten, Piitsa matused, I). Nüüd sõitis ta juba viiendat-kuuendat aastat vana Hollmanni "Emilie" peal ja kuuldi nii reederitele kui ka enesele head raha tegevät (Hint, Tuuline rand I, I). Nüüd voolas valgus nii kappidevahelisest käigust kui üle kappidegi (Tuglas, Väike Illimar, I). Kuid selle eest oli tal neist siis ka terveks aastaks jutustada. Nii härgadest enestest, üldse näituse imedest ja muistki asjust, mis tal sel teekonnal juhtunud (Tuglas, Väike Illimar, XXII). Järgmisel päeval leidis Andres näpitsa kui ka ussi vajaka ja süüdistas selles Indrekut (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXI). Tiinal oli tööd ööd kui päeva, tema aknasse paistis ju päike (Kitzberg, Püve Peetri "riukad"). Andres teebki üht kui teist, on seda teinud kogu aeg Vargamäel (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXV).

Rühmsidesõna mitte ainult ... vaid ka oma mitme variandiga mitte ainult ... vaid isegi, mitte ainult ... vaid, mit-

te üksnes ... vaid ka, mitte üksnes ... vaid kasutatakse eri tähendusega sõnade sidumiseks. Meie grammatikais esitatakse see tavaliselt vastandavate sidesõnade hulgas, kuid kuulub tegelikult kopulatiivsete hulka, sest ta täidab pigem ühendavat kui vastandavat funktsiooni.

Näit. Kõndis imelik aimus inimeste südames, et rõõm polnud lahkunud mitte ainult isadest ja emadest, vaid ka vanematest lastest (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXV). Näis, nagu oleks mitte ainult elu, vaid isegi õhk täis olnud mitmesuguseid, tihti vastukäivaid omavahel kokkusbimatuid seletusi (Sirge, Maa ja rahvas II, III). Täna oli tal aga kogu küla, terve vald mitte ainult selja taga, vaid rind rinna kõrval kaasa tulemas (Hint, Tuuline rand I, XX). Ja mitte üksnes poisile, vaid ka vanamehele endale ta tungivalt soovitab malka (Luts, Vanad teerajad). See polnud mitte üksnes kahjutunne Peetrist, kellest ta enam ammu midagi polnud kuulnud, vaid pigem mure sellepärast, et ta enast hakkas tundma süüdlasena Peetri ees (Hint, Tuuline rand I, XXII).

Ka kordussidesõna küll ... küll seob eri tähendusega mõisteid. Näit. Küla kiusab mind taga, küll kõnega, küll teoga, ma ei saa aru, mis ma neile inimestele kurja olen teinud (Vallak, Ristialune elu, II).

Kopulatiivse sidesõnana esineb kuni seoses arvsõnadega, nagu näit. Mõtlege ainult ja kujutage endale ette: praeguse aja raamat maksab sada - sada viiskümmend kuni kakssada (Luts, Vähkmann ja Ko, V).

Harva kasutatakse sidesõnana saati. Näit. Sest kõik teadsid, et vana Toru ei tule kergeesti toime isegi kärpsete, saati siis veel poisikeste tapmisega (Tuglas, Väike Illimar, XXI). Kähri tõsisele meelele oli iga võõras vastik, saati veel need siin (Tuglas, Väike Illimar, XXVIII).

Sidesõnade ülesannet võivad vahel täita määrsõnadki, nagu eriti, ikkagi, isegi, ka, liiatigi, ometi, pealegi, samuti, samuti ka, niisama ka, siiski.

Näit. Suurel Madalal on neid igal suvel, eriti juuni lõpust augustini (Smuul, Hõbedased lained, II). Nad ehitaksid niisugused kindlused, et hakka kas või ise neid kividega vinnima, ikkagi ei lähe nad puruks (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXVI). Seesugust polnud kuskil mujal, isegi mitte viinavabrikus eneses (Tuglas, Väike Illimar, V). Kõik, ka kõige kaugemad sugulased olid koos (Smuul, Ahastus, VIII). See oligi ainuke tõsine lohutus kõigile, ka Liisile ja Maretile (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXII). Niisugune tüdruk, liiatigi suure talu perenaise ülesannetes tüdruk, peab olema kindel, karm (Sirge, Maa ja rahvas I, IX). Soldatid olid kasarmutes, pealegi oli neid õpetatud tšuhnaadele ja ka teistele muulastele ülalt alla vaatama (Hint, Tuuline rand I, XXIII). See oli tühi nagu kell, polnud näha isegi kõrtsimamsli jalavarsi ahjukapis, samuti oli kadunud seegi isand, kes tegi selle mütsaku (Luts, Maa ja linn, II). Sellepärast ei osanud ei Jürka ega Juula, samuti ka mitte ükski teine mõista, miks peab inimene just nõnda surema (Tammsaare, Põrgupõhja uus Vanapagan, XV). Laine tänas söögi, samuti ka sauna eest (Sirge, Maa ja rahvas I, IV). Ta oli rõõmus, niisama ka ta naine (Särgava-Peterson, Marjad silmas, I). Resultaat - vastu tulles üks väike tagasihoidlik naeratus, siiski nii armas, et Päsmer, täis õnne, kaunis rumala näo tegi (Luts, Vähkmann ja Ko, IV).

Enamikku eelmainitud adverbilistest konjunktsioonidest on vahel esitatud eraldi rühmana ja nimetatud kinnitavaiks ehk asseveratiivseiks sidesõnadeks.

2) Eraldavad ehk disjunktiiivsed sidesõnad, mida kasutatakse alternatiive väljendavate sõnade või lausetöte vahel, on järgmised: ehk, elik, või, kas ... või.

Sidesõna ehk seob samatähenduslikke või teat. kontekstis samas tähenduses kasutatud sõnu, sünonüüme. Sageli seletatakse üht neist teise abil. Näit. "... Vaata, Andres, seal otse edasi on raatus ehk raekoda: seal peavad suured saksad tarka nõu." (Luts, Maa ja linn, I.) Aga pulgad ehk prundid

tehti sealepast, millest ülearune hing võis läbi "viriseda" Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXVII).

Konjunktsioon või seob eri tähendusega ja vastandlikke mõisteid.

Näit. Nuttis heinamaal rehavarre või vikatilõe najal, nuttis last kiigutades või imetades, nuttis sigu söötes ja kapsaid rohides, nuttis isegi söögilaua ääres, kus nägid seda sulane ja tüdruk (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XIII). Kuidas ka noor perenaine ise ei rabanud või oma abilist taga ei ajanud, tuli ikkagi nii välja, et selleks ajaks, kui Sassil saun valmis sai ja mehed pidid sauna minema, ei jõutud lõpetada (Sirge, Maa ja rahvas I, VI). "Paranda või ära paranda, rent tõuseb ikka." (Tammsaare, Põrgupõhja uus Vanapagan, XVIII.) Oma või võõras ula loom pääses vilja, sead kartulisse (Tammsaare, Tõde ja õigus I, X). Nüüd või ei kunagi ... (Sirge, Maa ja rahvas III, VII.)

Mõnikord esineb või lause algul, kui see on mõeldud eelneva lause jätkuks, näit. On parem, kui vili, mis te puskariks ajate, läheb riigile. Või mõtlete, et te saate mind oma lapitud kasukaga petta? (Smuul, Elu rentnikud, I.)

Kõnekeeles ja selle mõjul ka kirjakeeles esineb või küsimuste lõpulgi. Näit. "Tahad oma rätikust ilma jääda või?" (Tammsaare, Põrgupõhja uus Vanapagan, I.)

Kõnekeeles ei tehta vahet sidesõnade ehk ja või vahel. Sellepärast võib ehk esineda mõnikord kirjakeeleski erineva tähendusega mõistete sidumisel, nagu näit. See oli aja-järk, kus noormees tahes ehk tahtmata elas ainult Peetside armust, kuna ta ise mõnel ajal ei jõudnud liigutada ei kätt ega jalga (Luts, Vähkmann ja Ko, VI). - Kirjakeeles peetakse korrektseks niisuguseil kordadel kasutada või. Näit. Isegi sauna taat ja eit pidid sellest siin-seal tahes või tahtmata osa võtma (Tammsaare, Tõde ja õigus, I, XXX).

Samasugust kõnekeelest johtuvat ebajärjekindlust ehk ja või kasutamisel esineb kirjakeeles veel muudelgi juhtudel, nagu näit. Muu kägu, ehk veel koguni muu mäe kägu ei

oleks ta mitte kuidagi võinud olla (Liiv, Käkimäe kägu). Oleks Juuli Teearu elavana veel mingil kombel töolisliikumisest osa võtnud, lendlehti laotanud või muidu poliitiliselt silma torganud, ehk oleks ta lihtsalt kogemata mõne soldatikuuli ette jäänud - siis oleks sandarmeeria teadnud ta matuste puhul keelud ja ettevaatuseabinõud õigeaegselt tarvitusele võtta, nüüd võidi aga alles tagant järele tark olla (Hint, Tuuline rand I, XXII).

Kirjakeele praeguste normide kohaselt on esitatud näiteis ainuõige kasutada sidesõna või. Küll esineb ehk aga adverbina tähenduses 'võib-olla, vahest, äkki tõepoolest', nagu näit. "Ehk rikkama, aga kas kuldsema," lausus tüdruk selle peale (Tammsaare, Tõde ja õigus I, X).

Sidesõna elik ~ ellik esineb nii tähenduses 'ehk' kui 'või' ainult arhailises stiilis.

Näit. Ja ka muidu on ses noores neitsikeses sündinud mutatio elik meelemuutus, nii et teisedki on võinud seda tähele panna (Tuglas (Kallas), Barbara von Tisenhusen). Aga naised, keda oli kümnekond, haarasid karjast kord ühe, kord teise lamba, oma märgi järgi, mis oli looma reie elik kõrva peale põletud (Tuglas (Kallas), Hundimõrsja, III). "... Eks sa tea, et naine on mehe kroon, / ja et lahkus ellik heldus ta hiilgus on." (Haava, Siin saatus on teinud suure vea, II.)

Rühmsidesõnaga kas ... või seotakse erinevaid mõisteid, millest ainult üks on võimalik. Näit. Mis Pearu südame nii härdaks tegi, kas Krõõda surm, öösine teesillutamine, üleaedsega riidlemine või purjus pea, seda ei teadnud vististi ta ise ega teised (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XVII).

Seda kasutatakse ka käsku või soovi väljendavais lauseis, näit. Kas sa hakkad elama inimeste seas nagu inimene, või kolhoos vaatab (Smuul, Elu rentnikud, I).

3) Vastandavad ehk adversatiivsed sidesõnad aga, kuid, ent, vaid, harvemini ja seovad lauseliikmeid või lauseid, mis on tähenduslikult vastandatud või piiratud.

Sidesõnad aga, kuid, ent on sünonüümid, millel on teatavaid erinevaid varjundeid: aga on kõige neutraalsem ja sobib enamasti alati tarvitada; kuid on kõige tugevama, harve mini esinev ent kõige nõrgema vastandava tähendusega.

Näit. Ja Miku tõusis, läks ketti kõlistades käru järel, aga mõne sammu pärast hakkas uuesti oma meruliga pihta (Smuul, Elu rentnikud, II). Pärast küllalist lõunat läks saunarahvas karja talitama, aga võõrad ohtes ning oiates majapidamist vaatama (Tuglas, Hunt, IX). See ei meeldinud talle sugugi, aga tema vihale ainult naerdi (Tuglas, Väike Illimar, XXVIII). Ta katsus ust, aga see oli kinni (Sirge, Maa ja rahvas III, VI). Ootasin teda kaua, aga asjata. See-kord igatahes läheb ja lähebki pikale sajule ning nõelub peenikest, aga tihedat vihma kuni suvisteni; ... (Luts, Läbi tuule ja vee). — Nad vahtisid teraselt ringi, kuid ei praanud kergesti suud (Tuglas, Väike Illimar, XX). See kõik oli veel väike mure, kuid see kosjaviin! (Tuglas, Väike Illimar, IX.) Seda nägi ka Meeli, kuid ei lausunud sõnagi (Sirge, Maa ja rahvas II, IV). See kestis tükk aega, kuid ilma tagajärjeta, sest poiss oli soos väledam (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XIV). Merd ta ei näinud, kuid see oli päris lähedal, lõhnas kutsuvalt samas kadakate taga (Smuul, Hõbedased lained, III). Ja läbi rohu läksid kitsad, kuid vanad ning sügavad teerajad (Tuglas, Väike Illimar, IV). See oli lapitud mitmesugusest materjalist, kuid uks ta ees oli korralikest laudadest (Tuglas, Väike Illimar, III). — Lõkendas esimehe nägugi, ent Juhani pilk keskendus ta sinistesse silmadesse (E. Krusten, Tee sillutamine, II). Tahan teda kuidagi aidata, ent onu Viir tõrjub käega: pole siin midagi aidata, see tühine asjake (Luts, Vanad teerajad). Minuga püütakse juttu teha, ent mul pole selleks vähematki tuju (Luts, Vanad teerajad). Seina ääres on jalaga õmblusmasin ja muudki kolu, ent meile aitab sellestki, mis nägime enne (Luts, Talvised teed). Koer tahab uriseda, ent seegi ei lähe korda — ta kähiseb nagu käi (Luts, Talvised teed).

Nende sidesõnade puhul võib eelnevas lauses tihti esi-

neda kinnitav adverb küll, neile võivad järgneda rõhutavad adverbid ka, ometi, ikkagi, siiski, eriti, iseäranis. Näit. Olen küll vist targemaks saanud, aga midagi on ka jäljetult kadunud (Tuglas, Väike Illimar). Hundipalu Tiitki oli seda raamatut lugenud, aga ka tema ei saanud temast aru ega otsa (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXVII). Olid ju küll naljakad külalised, aga hirmu tegid ikkagi (Tuglas, Väike Illimar, XXV). Igav oleks talvel ja igav oleks sügisel, aga eriti igav oleks kevadel ja suvel, kui valitseb Vargamäel tõsine elu (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XIV). See oli küll peagu nagu oma õu, kuid temast algasid ka pikemadki teekonnad (Tuglas, Väike Illimar, II). Illimari süda puperdas sees, kuid ta oli ometi võitnud (Tuglas, Väike Illimar, XXI). Vesi oli küll väga tõmmu, kuid pisut ikkagi paistis (Tuglas, Väike Illimar, XXIII). Õnnetu, kuid siiski õnnelik... (Sirge, Maa ja rahvas III, VII.) Asjade edaspidine käik ei peaks puutuma minusse, kuid puutub siiski; kõik pidi olema korras, ent siiski pole korras (Luts, Läbi tuule ja vee).

Sidesõnad aga, kuid, ent võivad esineda koos mõne muu sidesõnaga. Näit. Võib olla, et ema koguni kannatab võõra surve all, aga või ta seda mulle tuleb ütleva (Luts, Talvised teed). "Jah," vastas ema, "kuid aga ta ole omast käest võtta." (Tuglas, Väike Illimar, XX.) Varsti seisab ta voodi ees nagu hommikulgi, kuid niihästi mina kui teisedki toasolijad ei tea midagi öelda ta seisukorra kohta (Luts, Vanad teerajad).

Sidesõnad aga, kuid, ent võivad alustada iseseisvat lauset, nagu vastandades seda eelnenule.

Näit. Rääkida ei tahtnud, käd ja kogu keha olid väsinud. Aga uni ei tulnud (Smuul, Hõbedased lained, II). Seda ka. Kuid see oli kõrvaltegur (Sirge, Maa ja rahvas I, III). Abist ei teadnud ta sel hetkel midagi. Ent arg käskjalg sai sellest niipalju ergutust, et vaatas korraks aknasse (Sirge, Maa ja rahvas III, VI).

Sidesõna vaid kasutatakse ainult eitava lause järel.

Näit. Viimaks ei kuulunud enam kumbki teist, vaid kar-

juti ainult (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XIV). Nende hääled ei kostnud mitte ülalt, vaid kusagilt tagantpoolt, madalalt (Smuul, Hõbedased lained, III). Aga ep olnud pühi tulemas, vaid Vargamäe Andres saatis oma esimest poega kroonu (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXIX).

Harvemini esineb samas asendis aga.

Näit. "Ega mina, aga ema," vastas laps (Tammsaare, Laps). "Egas mina, aga valitseja-härra ja kirjutaja-isand. ..." (Tuglas, Väike Illimar, XIX.) Ta ei rääkinud, aga vehkis kätega mõtete juurde, millele ta tahtis anda võimalikult täpse kuju (Smuul, Elu rentnikud, I).

Adversatiivse sidesõnana võib esineda veel ja tähenduses 'aga, kuid'.

Näit. Aga tõepoolest polnud Pearu "sahker-mahker" teinud, vaid Joosep ise, ja mitte kirjutaja ega talitajaga, vaid Andrese enda vanema tütre Liisiga, kes oli nõu andnud liisku võtta oma, s.t. pahema käega (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXIV). Igatahes, kust muidu võttis Sass tol otustaval hetkel jõu peremeestele vankumatu kindlusega kuulutada: seitsaadik, ja edasi - mitte üks kriips! (Sirge, Maa ja rahvas II, VIII.)

4) Järeldavad ehk konklusiivsed konjunktsioonid on: järelikult, niisiis, siis. Need väljendavad järeldust, vahel ajalist järgnevustki.

Näit. Ideele andumuse kraad, kiring võidelda idee eest ongi see, mis astendab ja kõrgendatult liikuma paneb inimese tundeelu, järelikult ka tegutsema, võitlema (Sirge, Maa ja rahvas II, VIII). "Te nägite täna ju kordusõppusi, niisiis inimesi, kes tulid eraelust ja kes homme sinna jälle tagasi lähevad!" (Semper, Punased nelgid, II.) Vanamees silmitses poega, siis võõrast meest pika, uuriva pilguga (Sirge, Maa ja rahvas I, III).

5) Seletavad ehk eksplanatiivsed konjunktsioonid on: nimelt, sest, kas või.

Näit. Ja et ühest suuremast tüliõunast pääseda, nimelt sellest kurikuulsast piirikraavist, pani Andres sauna Mačise

omale uut kraavi kaevama, mis viiks kõik tema veed jõkke (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XV). Tammil enesel käis päevakohane jutusumin, sest siin oli muidki ootajaid (Tuglas, Väike Illimar, XIV). Iialgi ei unustanud ta end kauaks kül- la, nagu juhtus mõne teisega, kas või meie naabripoisiga, kes armastas hommikust õhtuni meie tagaaias põõsa all lesi- da, ka siis, kui me temaga mängimast juba tüdinud olime (Kaal, Siima, II).

Märkus. Funktsioonilt seletavatele sidesõnadele lähedased on väljendid s.o. ja s.t. Näit. Oletame, et järg- miste kaartidega, s.o. allpool jätkuvas kirjas, tuleb mulle kätte ka ärtukuningas (Smuul, Hõbedased lained). Sealt külakesest oli nüüd Palupera küla lojuste-karjane, see on vanakarjane, Käkimäe kägu (Liiv, Käkimäe kägu). Ja kui ta märkas, et mõnel ankrul suure hinge pärast viimne häda käes, s.t. et lepapulkade läbi hingamine napp ja selle tõttu põh- jalauad juba kõmmeldunud, siis avas ta natukeseks "vissipul- ga" (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXVII).

Alistavad sidesõnad.

5. Alistavad sidesõnad seovad kõrvallauset pealausega või selle osaga.

Harilikumaid alistavaid sidesõnu on: et, ehkki, ehk, küll, enne kui, ilma et, justkui, just nagu, kas, kui, kuigi, kuna, kuni, nagu, nii et, niikaua kui, nii kui, nii nagu, niipalju kui, niipea kui, nõnda et, olguigi et, otseku, pärast seda kui, samuti kui, selle asemel et, selleks et, sellest hoolimata et, sellepärast et, seni kui, senikaua kui, sestsaadik kui, sest et, sest kui jm.

Alistav konjunktsioon esineb tavaliselt kõrvallause al- guses, märkides selle sõltuvust pealausest.

Näit. Ja äkki märkasid nad, et vaheajal öö oli jõudnud (Tuglas, Inimesesõjad). Et tööle head hoogu anda, pani ta sigari põlema (Särgava-Peterson, Marjad silmas, I). Ning

sepp, ehkki mõttes äge ja käre, valmistus töötelijaga läbi ajama (Sirge, Maa ja rahvas II, II). Teda polnud Jussil meeldegi tulnud, ehk küll tema pärast ta jõkke läkski (Tammaaare, Tõde ja õigus I, XI). Mõned päevad möödusid rahulikult, ilma et midagi iseäralikku oleks sündinud (Tammaaare, Tõde ja õigus I, XV).

Samuti esinevad kõrvallause alguses mõned ühendsidesõnad, nagu näit. Aga selleks, et elada, selleks et leiba ja riidet saada, oli vaja kusagil tööl käia (Hint, Tuuline rand I, XXII). "... Pole mina veel ühtki paari pastlaid teinud, seni kui olen olnud kingsepp; ja, õigust ütelda, ma ei mõistagi neid teha." (Luts, Maa ja linn, I.) Seletan, et mind peetakse Luteruse sõbraks, sellepärast et ühes läheme kooli ja ühes tuleme koolist (Luts, Talvised teed).

Viimaste puhul võib aga vahel lausepiiri käsitada erinevalt. Nimelt neil kordadel, kui ühendsidesõna esimest komponenti rõhutatakse ja see jääb pealauseesse, mistõttu ühendsidesõna jaguneb kaheks osaks, millest üks jääb pealauseesse, teine kõrvallauseesse ja nad eraldatakse komaga. Neil juhtudel tuleb sidesõnaks pidada ainult kõrvallause alguses esinevat lihtsidesõna.

Näit. Terve lehekülg läägeid meelitusi selleks, et noort tütarlast kutsuda metsakohvikusse kohtamisele (E. Krusten, Väljapressija, III). Teil on raske sellepärast, et lasete endid streikidele ässitada! (Hint, Tuuline rand I, XXII.) See võõrdumine kestis seni, kui Lonni ühel õhtul kauplusest koju tulles Teearude toast valju, ahastavat nuttu kuulis (Hint, Tuuline rand I, XXII). See mees sibilis ja sirvis, viis ja tõi pabereid, kandis ja sekeldas senikaua, kuni Heistre küla maareformi esimesed kavandid kaduma läksid, lihtsalt ära kadusid (Sirge, Maa ja rahvas II, IV).

Alistavad konjunktsioonid võib jaotada kaheteistkümnesse rühma: üldalistavad, tulemust väljendavad, otstarvet väljendavad, põhjendavad, aega väljendavad, tingivad, möönvad, viisi väljendavad, määra väljendavad, võrdlevad, samastavad ja küsivad.

1) Üldalistavad ehk eksplikatiivsed¹ sidesõnad on et ja kui. Viimane esineb harvemini.

Näit. Sest seletamatagi oli äkki kõigil selge, et millalgi on siin inimene liikunud, teotsenud, mõtelnud (Tammsaare, Tõde ja õigus I, II). Ja nüüd nägi Mari, et perenaise silmad olid endiselt nukrad, hiljutine rõõmuhelek oli sealt jäljetult kustunud (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XVII). Et õpetaja alati palgateenijaks jääb, see on intelligenti paratamatu, narr osa (Sirge, Maa ja rahvas II, IV). Ainuke häda: millal tuleb küll see päev, et sinna saab! (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXIII.) Poisikesepäevade ebausku, et naise vastutulemine tähendab halba kalaõnne, ärkas valusalt üles (Smuul, Hõbedased lained, II). Ja kas see ime, kui oli nende ainuke (Tuglas, Väike Illimar, XXXIX). Mis ime, kui ise selle mure peale tilgakese võtad ... (Tuglas, Väike Illimar, XLI). On hea, kui asjatundja kaasas (Tuglas, Väike Illimar, XLII).

Mõnikord võib et alustada käsku või soovi sisaldavat elliptilist hüüdlausest. Neil juhtudel näib olevat juurde mõeldav pealause vaata, nagu näit. "Et sa pauku ei tee!" kinnitab Allik veel kord (Sirge, Maa ja rahvas III, VI).

Vahel võib et alustada ka kahetsust või soovi väljendavat lauset, kus see tundub olevat sidesõna funktsiooni minetanud. Näit. Nõks! - ja ta oligi teisel kaldal. Et siia ka eluilmaski silda ei tehta! (Tuglas, Väike Illimar, XLII.)

2) Tulemust väljendavad ehk konsekutiivsed sidesõnad on: et, nii et, nõnda et.

¹ Eesti keele grammatikais on eksplikatiivsete sidesõnadega enamasti tähistatud seletavaid sidesõnu. Käesoleva peatüki koostaja kasutab termineid eksplikatiivsed ehk üldalistavad ja eksplanatiivsed ehk seletavad sidesõnad niisamuti kui Aarni Penttilä oma teoses "Suomen kielioppi" (1957) lk. 561.

Näit. Nüüd oli see neile nii hirmus, et nad sellest mitme sammu taha jäid (Tuglas, Inimesesööjad). Ta rõõmistas nõnda, et oleks peagu oma mängugi unustanud (Tuglas, Väike Illimar, XLII). Juhtub nii, et üks käsi ei tea, mis teine teeb (Smuul, Naised). Pearu peksis meelepahas oma karjapoissi, nii et kisa kostis Eesperre (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XV). Ja Illimar ruttas, nii et mõne sammuga oli juba üle künnise (Tuglas, Väike Illimar, XLII). Võõras oskas ladusasti rääkida, nõnda et Miinal ja Liinalgi kuulatada sai (Kitzberg, Püve Peetri "riukad").

3) Otstarvet väljendavad ehk finaalsed sidesõnad on: et, selleks et.

Näit. Tegid ühe otse vanakõrtsi jaaniku alla, et oleks valgust seda näha (Tuglas, Väike Illimar, XLIII). Ega ometi Pearu ise hakanud oma teerajale orke torkima, et siis seal oma jalgu veristada? (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXX.) Ja melle on tööd vaja - et elada (Sirge, Maa ja rahvas II, IV). Aga tema, Toomas, traagik ja nõnda edasi - ja korraga just nagu poleks olnudki, ainult Maia pidas meeles, selleks et ümedate väljamõeldistega veelgi tumestada ta elu (Panso, Näitleja Joller).

4) Põhjendavad ehk kausaalsed sidesõnad on: et, kui, kuna, seepärast et ~ sellepärast et, sest et, sest.

Näit. Mina pole süüdi, et nad edasi lähevad... (Tuglas, Väike Illimar, XLIV). Et Karla sellele midagi kohast ei saanud vastata, siis rüübatil pudelist (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXVI). Asi pidi tühine olema, kui kõik nii lihtsalt sündis (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXVI). " ... Mul hakkab hirm sinu pärast, Hugo, sinu eest, sellepärast et sul südant ei ole..." (Sirge, Maa ja rahvas II, IX.) Isa võis ju andes rääkida õigusest, aga Liisi tundis seda ainult kui armastust, sest et tema ise oli õppinud juba armastama (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXVI). Kuid Illimar ei sõندانud hästi üle sakssilla minna, sest härrased olid mõisad (Tuglas, Väike Illimar, XLIV).

Kausaalse sidesõnana võib esineda ka kuna.

Näit. Poiste vingerpussist sai tädi asemel osa Maret, kuna ju tema parajasti saunas oli, kus ta liisit igapäev paar korda vaatamas käis, et mõni sõna rääkida ja vaadata, mis tal puudub (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXVI). Kuid see tuli lausa armukadedusest, kuna nendega nüüd nii vähe tegeldi (Tuglas, Siil). Sellele ei hakanud Joosepki vastu vaidlema, kuna ta seda omal nahal oli mitu korda tunda saanud (Hint, Tuuline rand I, I).

Tänapäeva kirjakeele normide järgi ei peeta seda õigeks põhjusel, et kuna on temporaalne sidesõna, mis tähendab 'sel ajal kui'. Et aga on muidki polüseemilisi konjunktsioone, siis võiks kasutada ka kuna nii temporaalse kui kauasaalse sidesõnana.

5) Aega väljendavad ehk temporaalsed sidesõnad on: kui, kuna, kuni, enne kui, nii kui ~ nõnda kui, niikaua kui, niipea kui, parajasti kui, peale seda kui ~ pärast seda kui, samal ajal kui, sel ajal kui ~ sellal kui, senikaua kui, seni kui, seni kuni, senikaua kuni, sestsaadik kui, siis kui.

Näit. Sellest oli ääretu aeg, kui ta läks (Tuglas, Popi ja Huhuu, III). Ta oli hommikul neid vaadanud, kui kavatses Emmi oma koju jätta (Ristikivi, Rohtaed III, IV). Ja siis oli ta üksi poolpimedas toas seisnud, kuna ringi hingeldasid magavad inimesed (Tuglas, Väike Illimar, XVII). Künnavad, kuni väsivad (Sirge, Maa ja rahvas I, VIII). Nii kaua sind luilutab minu lull, / kuni kustub su silmade seabimull (Under, Kontvõõras). Kaua peab ta pärast hoidjat hõikuma, enne kui see tuleb (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXV). Aga nüüd kippus see magus sõrmede vahelt kaduma: nii kui pisut pigistad, nii pudenes magusat maanteele (Kibuvits, Soomustüdruk, XVIII). "... Aga ju see uni sul just nagu metsalinnul ... Nõnda kui see pliidirõngas mul käes vähe lõksatas, kohe su ase hakkas kahisema ..." (Raud, Turg II, I.) Ta oli haige, ta oli ikka oma sisemisi asju põdenud, nii kaua kui keegi teda mäletas (Tuglas, Väike Illimar, IV). Niikaua kui ta mäletab, elab ta nooruses

Logina (Sirge, Maa ja rahvas II, V). Tuppa ja kambrigi tungisid rõngasninad kohe, niipea kui üks praokile unustati (Tammsaare, Tõde ja õigus I, III). Kuid nad ruttasid ringi ümber pargi ja jõudsid kärneri maja juurde, parajasti kui matjad kirstu maha võtsid (Tuglas, Väike Illimar, XXXIX). Juba selsamal õhtul, peale seda kui hõbedakesed kõrtsis lendu olid lastud, lookas ta Püve poole ja tegi Peetriga asjast juttu! (Kitzberg, Püve Peetri "riukad".) Hilja õhtul jõudsi me kohale, pärast seda kui minu heatahtlik küüdimees küllalt oli kirunud ja tõendanud, et säärane tee viib ainult tagapõrgusse (Vahtra, Mälestusi II, Parapalu). See nende elu oli nagu ühe rattaga käsikäru - veel ei ole see kraavis, veereb kraavi künklikul pervel, kriiksudes ja kriigsedes, samal ajal kui teiste inimeste abieluvankrid veerevad vaikselt ja mõnusalt tasast eluteed (Kibuvits, Soomustüdruk, II). Sel ajal kui Allik end veeniredena laialivalgust rahvast lahti tõmbas, üksinda ette ruttas ja raja-suult Laine leidis, seisis tropp pererahvast teeristil (Sirge, Maa ja rahvas II, I). Sellal kui nad nõnda õunu sõid, algaski seekordne naljanumber (Tuglas, Väike Illimar, XXI). Senikaua kui uued kaadrid kasvavad, on võitlus külas muidugi poolik, ainult ettevalmistavat laadi (Sirge, Maa ja rahvas II, III). "... Seni kui ta hobust seob, otsi mulle süüa." (Kitzberg, Püve Peetri "riukad".) Kurbade mõtete hall kera hargnes edasi, seni kuni seadsin end Martini olukorda, hakkasin end kujutama temana, tundsin oma õlgadel ta kasuka ja aastate raskust, käes märga roolipuud (Smuul, Ahastus, IV). "... Kuni elad, seni õpid." (Sirge, Maa ja rahvas II, IV.) Ning Peeter juurdles, kas tal polekski kõige kasulikum varjata ennast mõned päevad Kossarjovade pool, senikaua kuni selgub, mis ja kuidas... (Hint, Tuuline rand I, XVII.) Sest kohut kartis Jaan kui tuld, sestsaadik kui ta korra Laatsi Jaaguga palga pärast kohut oli käinud ja õigust mitte kübetki ei olnud saanud (Kitzberg, Püve Peetri "riukad"). Neil oli ainult kahel korral, juba aastate eest, siis kui

Karl alles õppida püüdis, sellest asjast juttu olnud (Sirge, Maa ja rahvas I, II).

6) Tingiv ehk konditsionaalne konjunktsioon on kui.

Näit. Eks sunni mind vaikima, kui suudad (Promet, Utsan-Su). Kui juba, siis juba (Tuglas, Felix Ormusson, LXXXII). Hakka või ise pistlaseks, kui sihukesi asju kuuled (Tuglas, Väike Illimar, XLI). Kui tedagi juba see üks päev hakkab ära tüütama, mis peab siis ema ütleva, kellel iga nädal kolm niisugust päeva teha on! (Hint, Tuuline rand I, XX.) Taevaalune oli hoopis vaikne, kui ei pannud tähele lõokeste laulu ja linavästriku katuseharjal või aiateibas (Tammsaare, Tõde ja õigus I, II). Hobu kohe nõus, kui aga kaeru saab (Sirge, Maa ja rahvas I, VIII). Kui ta on see, kelleks sa teda pead, siis ta mõistab sind (Ristikivi, Rohtaed II, IX).

Vahel esineb kui soov, kahtlust, kahetsust, käsku või küsimust väljendavate lausete algul. Näit. Kui seda veel kord näeks ja kuuleks! (Tuglas, Väike Illimar, XLIV.) Kui ta viimaks ei tulegi täna? (Metsanurk, Ümera jõel II, V.)

7) Möönvad ehk kontsessiivsed sidesõnad on: kui ka, nii ... kui ... ka, kuigi, ehkki, ehk küll, ilma et, olgugi et, olgugi, ehk olgu siis, või olgu siis, selle asemel et, sellest hoolimata et, sellele vaatamata et.

Näit. Üks noorem mees, kui ka rendiperemees on oma silma juba minu peale heitnud; ja kes teab, mis sest veel välja tuleb! (Kunder, Kroonu onu, II v. I e.) Nii väga kui ta ka hoidis ja armastas oma lapselast, nii väga kui ta ka püüdis hoiduda surmamõtete eest - need pugesis siiski ta pähe (Vallak, Vihapull, I). Aga teiselt poolt, nii purjus kui ta oligi, tundis ta suurt lugupidamist laevameistri te vastu (Hint, Tuuline rand I, VIII). Pisut kartma hakkas nagu Marigi, kuigi ta endiselt katsus perenaist lohutada ja julgustada (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XVII). Kuigi ta seda enese eest varjas, tundis ta kergendust, tulev vabadus meelitas (Smuul, Hõbedased lained, III). Pealegi olid kõikide neemel "ähkivate" suurmeeste naised baleriinid,

ehkki kõik mitte rangjalgsed, ent ometi väga kuulsad (E. Krusten, Vana võrukael). Niisuguse hullu hirmu ajas Juss pooldult saunatädi peale, ehk küll teda elavalt kogu Vargamäel peaaegu miksiki ei pandud (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XIX). Tiina, ehk tema muidu küll kõik isa asjad teadis, ei mõistnud seekord ka hulluks ega targaks (Kitzberg, Püve Peetri "riukad"). Aga trepist alla astudes ja veel tänavalgi tundis ta, et tal sees midagi värises, ilma et ta isegi oleks osanud õieti seletada, mis teda sel määral oli erutanud (Tammsaare, Tõde ja õigus IV, XXIX). Siin polnud midagi karta, olgugi et oli nii vaikne ja üksik (Tuglas, Väike Illimar, II). Tema tahtis oma asju ajada õiglaselt ja avalikult, olgugi tema vastaseks Oru Pearu taoline mees (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XIV). Mari oli nagu kogu Vargamäele vohivõoras, ehk olgu siis, et tal oli siin tegemist olnud Jussiga (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXVI). Peale selle kirstu olid tal veel vana Maasik ja kaasavarana saadud mära, aga ka nende juurde ei läinud ta oma kurbusega, või olgu siis, et juhtus nutt peale tulema just lehma lüpstes (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XIII). Siis tõukas Helene äkki palli, selle asemel et Juhani kätte visata, laual veerema (Tuglas, Felix Ormusson, XXII). Ning ta vandus edasi, sellest hoolimata et pristav oli palunud vabandust (Vallak, Rasked rakmed, II). "Reedik on ju Matise isa!" ütles kutsar Ants ning imestas, et õpetajahärra, hoolimata sellest et ta ennast targaks meheks pidas, Kaugatoma elust pooli asjugi ei teadnud (Hint, Tuuline rand I, II). Seesugust meeoleolu tundis ta eneses tekkivat ka praegu: optimistlikku ja tugevat, sellele vaatamata et koosolek oli pisut käest ära läinud (Sirge, Maa ja rahvas II, I).

8) Viisisidesõnu ehk modaalseid konjunktsioone on ilma et. Näit. Kui ta ümber pöördus, seisis tema ees ainult üks mees, teine oli kadunud, ilma et Indrek oleks tähele pannud, millal see sündinud (Tammsaare, Tõde ja õigus IV, XXVII). Teggin seda rohkem kui korra, ta oli alati lahke lubama, ent päev möödus päeva, nädal nädala järel, ilma et kavatsatud käigust asja oleks saanud (E. Krusten, Vana võrukael).

9) Määra väljendavad ehk kvantitatiivsed konjunktsioonid on: niipalju kui, nõndapalju kui, kui.

Näit. Kõik head sõnad, niipalju kui neid tunneb kaluri karm keel, kuhjuvad üksteisele (Smuul, Naised). Aga seda sama püüdis ka Andres ja nõnda läksid mõlemad niipalju kui jalad võtsid (Tammsaare, Tõde ja õigus I, IV). Muidugi, Indrek võis küsida ja arutada niipalju kui süda kutsus, aga lahendust ta ei leidnud (Tammsaare, Tõde ja õigus IV, XX). Aga vaevalt oli Aalo saunalavale saanud ja ümmardaja esimese leili jõudnud lüüa, kui juba külast naispooli hakkas voolama, nõndapalju kui neid heinateolt oli koju jäänud, sest karjalaps oli sana külasse viinud (Tuglas (Kallas), Hundimõrsja, XI). Ta naine Anna erines temast just nii palju, kui naine paratamatult mehest erineb (Smuul, Elu rentnikud, I).

10) Võrdlevad ehk komparatiivsed sidesõnad on: kui, nagu, justkui, just nagu, nii kui, nii nagu, otsekui, nõnda kui, nõnda nagu.

Sidesõna kui esineb seoses omadus- või määrsõna kesk- võrdega.

Näit. Enam mõtteid kui tundmusi, enam tundmusi kui te- gused, nii elab harilik inimene (Tuglas, Felix Ormusson, XXXI). Ja korraga oli Toomal selgem kui selge, mis teha (Panso, Näitleja Joller). Nad on paremad psühholoogid kui meie (Tuglas, Felix Ormusson, XXX). Toomas oli närvilisem kui muidu (Panso, Näitleja Joller). Parema hilja kui mitte kunagi. Kuid niipalju kui võis määrata maamärkide ja meri- kuivade järgi, polnud nende sõudmisest suuremat abi kui sõelaga veekandmisest (Mälk, Õitsev meri, IV). Meeli nägi kaugemale ja rohkem kui ta ütles (Sirge, Maa ja rahvas II, IV). Ta hoolitseb meie kahe eest paremini kui vend (Tuglas, Felix Ormusson, LXVIII).

Sidesõnad kui ja nagu esinevad võrdlustes. Noomeniga seoses osutavad nad sarnasust.

Näit. Lehed kui hiire kõrvad mulla ligi - kes neid

märkab (Tuglas, Väike Illimar, XV). Ma sõelun keelt kui kullaliiva (Tuglas, Felix Ormusson, XXXI). Tuulevintsutatud paplid seisid vaikselt õuedel kui vahimehed (Mälk, Õitsev meri, XXI). Ta on mu meeles kui uni, kui uni unes, kui viirastuste viirastus (Tuglas, Felix Ormusson, XIX). Hää! kui mesilasel, kõnnak kui kosilasel, ei ole maias ega ahne (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXVI). Sooned näos nagu korvivitsad (Raud, Uudsevili, II). Ning põrsad jätkasid jälle oma vagude ajamist nagu väikesed sahad (Tuglas, Väike Illimar, XV). Ja vars maa sees nagu niit - kes sedagi näeb (Tuglas, Väike Illimar, XV). Pilv kattis kogu taevast nagu must müür (Tuglas, Felix Ormusson, XLV). Esiteks sõnaga, - no see talle nagu vesi hane selga (Tuglas, Väike Illimar, XXXII).

Adjektiivivi algvõrdega või adverbiga seoses osutavad kui ja nagu omaduse või teoviisi määra.

Näit. " ... Kuid seda ma ütlen: olgu tal see lugemine ja need kümme käsku selged kui vesi, muidu ärge tulge mu näolegi!" (Tuglas, Väike Illimar, XXVIV.) Praegu olen küll veel vaene kui kirikurott (Roht, Elutee, XVI). Maastik oli pime kui kuuvalgel (Tuglas, Felix Ormusson, XLV). "Siin mu pass ja kiri tal peal, selge kui seisnud kaljapära." (Tuglas, Väike Illimar, XXV.) Vahetati mingisugused mõtetud sõnad ja pilgud, mis teravad kui raudnaelad, ning siis sündis kõik (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXX). Pögenemisel oli ta pikk kui volask, kogu kõhualune täis jalgu, hoopide all nagu kobisev mütsak (Tuglas, Väike Illimar, XXXI). Nüüd tarvitsetes sulasel ainult pisut kaasa aidata, kui ka Priidu kukkus - nii pikk kui ta oli - selili vasika kõrvalle sõnnikule (Vallak, Ristialune elu, III). Ega te pulmasõida, et tee peab olema sile nagu asfalt (Tooming, Maantee läbi metsa, X). Sa ütled, et meie, eestlased, peame olema vagurad nagu tuvid ja kavalad nagu maod (Vaarandi, Mahajäetud majas). Seal tarvitati värvilisi lappe, viha-lehti, sibulakoori ja soormaid, ning kui muna viimaks välja tuli, oli ta kirju nagu linnukese mure (Tuglas, Väike Illi-

mar, XXXVII). Vanainimene elab saunas üksinda nagu hunt (E. Krusten, Taluteenija Marta). Kallal nagu herilased! (E. Krusten, Teesillutamine, VI.) Kuuri minnes otsustasid mehed istuda vaikselt nagu hiired, ent mõirgasid ometi varsti lõvidena (Tooming, Maantee läbi metsa, X).

Verbiga seoses osutavad kui ja nagu tegevuse viisi.

Näit. Muidu krapsid koerad küll, aga kadrissante kartsid kui tuld (Tuglas, Väike Illimar, XXV). Tants lõigati kui noaga katki, pillgi vaikis kokkunult, poisid astusid summas Villule vastu, mõnedel käed taskus (Tammsaare, Kõrboja peremees, X). "Tapan sinu kui konna!" karjus Pearu ja hakkas kraavile lähenema (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXX). Aga poiss seisab kui pulk, vaatab ja seisab, ei tõsta jalga jala ette (Tammsaare, Kõrboja peremees, XVIII). Astusid nagu matustel (Smuul, Naised). "Milleks?" küsisid nüüd Ott ja Liisa nagu ühest suust (Sirge, Maa ja rahvas II, IV). Ta oli nagu tina tuhka kadunud (Tuglas, Väike Illimar, XVIII). Vahiti üksteisele otsa ja hea tuju oli nagu peoga pühitud (Smuul, Kolm tundi). Isa vaikis nagu malm ja läks halliks (Smuul, Naised). Kihutanud nagu puuk nurka oma süngi juurde, prantsatanud pikali, kiskunud teki üle pea, ise vabisedes nagu haavaleht (Tuglas, Väike Illimar, XXXII). Mul jäi veel aega üle ja me tülitsetesime naabrinaisega nagu kord ja kohus (Promet, Alupka daam). Hoidku ta siis neid nagu oma silmatera (Tuglas, Väike Illimar, XXXV). Ikka on ta rõõmus ja lõbus ning kädistab nagu harakas aiateibas (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XIII).

Samades funktsioonides esinevad veel justkui, otsekui, nii kui, just nagu, nii nagu, nõnda kui, nõnda nagu.

Näit. See on sulle justkui rusikas silmaauku, usu mind! (Roht, Elutee, XIII.) See läks algul küll kähedalt ja nigelalt, justkui noore kuke esimene laul (Tuglas, Väike Illimar, XV). Niikuinii lõõn ta maha, justkui hullu koera (Tooming, Maantee läbi metsa, XXXVIII). Ta toon oli nii rahulik, kindel ja külm justkui sellel kõige õigemal inime-

sel ja ta võis viimase ütluse juures naeratadagi (Mändmets, Alatu inimene). See oli otsekui mitmekordne võit (Tuglas, Väike Illimar, XXXVII). Hommikul oli higine, otsekui läbi-pekstud (Panso, Näitleja Joller). Teevad otsekui lastekoor- ma: ikka kord lapsi ja teine patju vahele ning ise jalgade- ga kõige otsas (Tuglas, Väike Illimar, XVIII). Hannes mär- kas, et see mees ei saanud enam puistata sõnu nii kui enne (Mälk, Õitsev meri, XXI). Mööda äsja sadand vihmast märgi /tänavkive/ kõndis valgeis rõivais päikseneitsi/ nii kui kopsuhaige habras naine (Alle, Septembris). Kuid siis juh- tus just nagu tellimise peale kirp Kährit keset selga pure- ma (Tuglas, Väike Illimar, XXIX). "Ma pole midagi ega ke- dagi maailmas armastanud nii nagu oma kunsti." (Panso, Näitleja Joller.) Aga vanaeit ei teadnud esiotsa, mis teha, sest metsavaht Priidik ep olnud sedapuhku kodu, vaid oli heinateol, nõnda kui muugi külarahvas (Tuglas (Kallas), Hundimõrsja, XI). Te ei ela pooleski enam nõnda nagu ke- vadel (Mändmets, Vedaja, XII).

Konjunktsioonid kui ja nagu esinevad pronoomenitega muu, niisugune, samasugune, samane, seesugune, selline, säärane, teine, teistsugune jt. ning adverbidega nii, nii- samuti, nõnda, teisiti jne. seostuva võrdluse puhul.

Näit. No muud sinuga pole kui puhas pahandus (Smuul, Elu rentnikud, II). Eks siis Öören seadnud teda muilegi eeskujuks ja öelnud, et teist seesugust paari polegi kui meie (Tuglas, Väike Illimar, XXXVII). Ah, Villu ei tead- nud teist niisugust silma, kui oli tema pahem (Tammsaare, Kõrboja peremees, XVI). Polnud kahtlustki, meie vahekord oli hoopis teine kui alles nädala eest (Tuglas, Felix Ormusson, XXII). Ainult teistsugune oli ta küll kui talve alguses (Tuglas, Väike Illimar, XXXII). Ma oleksin taht- nud, et minu ema oleks niisugune nagu proua (Promet, Hea proua). Sina oled Loginal samasugune tööloom nagu vana Miira või nagu ma ise (Sirge, Maa ja rahvas II, V). Li- saks ei kordunud ka enam sellised ilmad nagu tol kaunil päeval (Tuglas, Väike Illimar, XXXV). Jah, isegi need sõl-

meetsad olid ühesugused nagu suured rotikõrvad (Tuglas, Väike Illimar, XXVI). Ja ta ei läinud seekord nii röömsa meelega kui tavaliselt (Raud, Isa, III). Oh ei, see oleks niisama hea kui end kuuvalgel soojendada! (Tuglas, Felix Ormusson, LXXXII.) Kui sul on halb olla, riietu nii hästi kui võimalik (Gross, Puhkusele, II). Pärast vana Patust oli Lilleverel metsaülemaid vahetatud sama tihti kui kolhoosides esimehi, kõigi nimesidki ei suudetud enam ilma arhiivi abita meelde tuletada (Tooming, Maantee läbi metsa, VII). Joosep Kaljus teadis küll, miks ta end täna teisiti tundis kui seniste ülesannete eel (Raud, Isa, II). Näe, maiukesel sedavõrd hingamistki, kui redelipulkade vähelt (Tuglas, Väike Illimar, XVIII). Ja nii tõusid nad nagu laine mööda seina ikka kõrgemale ja kõrgemale (Tuglas, Väike Illimar, XXI). Siit paistsid samuti vanad puud nagu selles toas, kus me teed jõime (Promet, Sulle ei tule ial näärivana). Oli siis niisama inimene nagu teisedki, kuigi enese päratu pentsikuks seadnud! (Tuglas, Väike Illimar, XXV.)

Konjunktsioonid kui ja nagu alustavad sageli võrdlust sisaldavat kõrvallauset.

Näit. "Maailm on palju kavalam asi, kui sina tahad näha," jätkas see (Tuglas, Poeet ja idiot, I). Ega olnud Illimar ka seesugust naeru kuulnud, kui rõkkas nüüd nende korteris (Tuglas, Väike Illimar, XXXVII). Nüüd nägi ta jälle ümbrust, ja hoopis teisiti, kui oli seda kunagi varem näinud (Tuglas, Väike Illimar, XXX). Tal oli tunne, nagu oleks ta alasti (Panso, Näitleja Joller). Ta pidi ainult minema, nagu oli ikka läinud (Tuglas, Väike Illimar, XV). Kui Kõrboja perenaisel tööpoolest midagi niisugust mõttes oleks, nagu teised räägivad, küllap siis näeme, kuidas ta sellega hakkama saab (Tammsaare, Kõrboja peremees, XVI). Imelik, ta nägu polnudki enam nii vana ja kortsuline, nagu alguses paistis (Tuglas, Väike Illimar, XX).

Samuti võivad ka sidesõnad justkui, otsekui, just nagu,

nõnda nagu, nii nagu, nii kui, nõnda kui, sedamööda kuidas alustada võrdlust sisaldavat kõrvallauset.

Näit. Paisunud vajadus Kaarluga rääkida sundis teda kiirustama, justkui oleks sellest olenenud väljasõidu aeg (Gross, Puhkusele, II). Ta ruigas süües kogu aeg, otsekui mingit tänulaulu lauldes (Tuglas, Väike Illimar, II). Ande mõtles, just nagu oleks talle esitatud mingi ülesanne lahendamiseks (Gross, Puhkusele, III). Siis astus saali, nõnda nagu oleks ta ainult ning nimelt seda salatit valmistamas ja toomas käinud (Sirge, Maa ja rahvas I, IX). Isa hüppas voodist, haaras jälle püssi ja tormas välja, nii nagu oli, aluspükstes ning palja jalu (Tuglas, Väike Illimar, XXXVII). Nii lüpsis ta lehmad, pööritas käsikivi, imetas last rinnal ja kündis ning äestas isegi põllul, nõnda kui on Hiusaare naiste viis (Tuglas (Kallas), Hundimõrsja, VII). Aga sapp ja viha Hundimõrsja vastu kasvas ikka veel, sedamööda kuidas aeg kulus, ja mitmed külamehed pidasid eneste keskel nõu, et Hundimõrsja ei pidanud tõesti mitte armu leidma, kui tema kinni saadaks, olgu see siis hundi elik ka inimese kujul (Tuglas (Kallas), Hundimõrsja, IX).

Konjunktsioonid kui, nagu, otsekui, justkui, just nagu, nõnda nagu, nii nagu, nii kui, nõnda kui esinevad hüpoteetiliste kõrvallausete alguses (tihti seoses verbidega olema, näima, paistma, tunduma).

Näit. Mälestus võib ajuti rahulikult magada, kui oleks ta juba surnud, aga kogemata pisukesed juhtumised äratavad ta jälle elusse (Kreutzwald, Mihkel Pöllupapp, V). Mulle tundus, nagu oleksin tuksuvat südant pihus hoidnud (Tuglas, Felix Ormusson, XIX). Paistis, nagu ei tahaks nad, et Juhan üldse saunas käib (Tuglas, Väike Illimar, XXXI). Ta tundis suurt väsimust, otsekui oleks juba palju aastaid jooksnud (Tuglas, Kuldne rõngas, II). Teie hoiate mõlemad meist vanadest eemale, justkui oleksime me mõned kurjategijad (Mändmets, Vedaja, VIII). Rukkipead on kummargil, nad olidki juba tundnud janu, nüüd kummarduvad mullale lähemale,

just nagu püüaksid sealt iga veepiiska, mida päikesesoo tõstab taas auruna üles taeva ja tuulte teedele (Maasik, Tuisu Taavi seitse päeva, Teravakivil). Aga terve soo ja laas oli täis lõhnasid, mida tema veel kunagi inimese kujul ep olnud tähele pannud, ja need lõhnad ärritasid teda küll üpris kõvasti, nõnda nagu oleks ta pidanud nende igaühe järele jooksuma (Tuglas (Kallas), Hundimõrsja, VI).

Komparatiivsete konjunktsioonidena võib esineda veel rida ühendsidesõnu, mille üheks komponendiks on kui või nagu: niisama kui, niisama nagu, niisamuti kui, niisamuti nagu, samuti kui, samuti nagu jne. Vahel aga võivad nende osad esineda eraldi, iseseisvaina.

Näit. Andres ei lausunud ainustki sõna, niisama kui tema saatjädki (Tuglas (Kallas), Üks kõigi eest). Elavalt või surnult - niisama nagu loomad, mis olid siin kasvanud või kasvatatud (Sirge, Maa ja rahvas II, VI). Niisamuti nagu ei olnud Sassi isal vastata, kui Sass kord kogemata pärima juhtus, et isa, miks ei osta sina mulle niisuguseid väikesi säärikuid nagu on talupoistel? (Sirge, Maa ja rahvas I, VIII.) Ja kadusid, niisamuti nagu sekretär Siimson ja käskjalg Noormets (Sirge, Maa ja rahvas III, V). Kui Pearu õigusest rääkis - ja Pearu rääkis õigusest samuti kui tema üleaednegi, ainult tõest oli tal pisut tume arusaamine - siis mõtles ta ikka seda mänguõigust (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXX). Sina täitsid oma ülesannet kodanlikus koolis samuti nagu mõni tööline kapitalisti juures vabrikus (Sirge, Maa ja rahvas II, IV).

Adverb võib aga esineda konjunktsioonist eraldi, mispuhul sidesõnaks tuleb õigupoolest pidada üksnes kui või nagu. Näit. Pealegi laps oli niisama hästi kui täielik orb, isatu ja ematu, ja juba see pidi murdma näiliselt õela meele (Vallak, Vihapull, II). Muide, niisama palju kui Rihm uskus Traadi haigust, võttis Traat tõsiselt Rihma puusavalu (Sirge, Maa ja rahvas III, II). Ja nad tabasidki tema, kui nad ukse lahti murdsid: ta oli samuti käe oma elu külge pannud, nagu kord seda oli teinud päevapiltnik

Nõges. (Vallak, Leib ja armastus). Jah, niisama kindlasti nagu naispeaosa oli siin Ene päralt, kuulus peaosa Sassile (Raud, Nael rattas).

Eraldi võib esineda ka adverb nõnda, kusjuures konjunktsioon on üksnes nagu. Näit. Selle mehega polnud mõtet nõnda rääkida, nagu rääkis isa (Sirge, Maa ja rahvas I, IX). Lendasid teravad sõnad, tõusid vehklevad käed, aga see sündis nõnda, nagu oleks kõigil pisut hirm ja õudne (Tammsaare, Tõde ja õigus IV, XXXVII).

11) Sidesõna kui võib põhisõna mõistet väljendada teiste sõnadega. Harilikult on seda peetud võrdlevaks sidesõnaks. Viimasel ajal aga on seda hakatud nimetama samastavaks ehk identifitseerivaks konjunktsiooniks, sest kaht mõistet pigem samastatakse kui võrreldakse.

Näit. Taader kui tsaariaegse seminari mees vene keelt oskas (Sirge, Maa ja rahvas II, IV). Rätsep kui kasinate elukommetega vanapoiss ei saanud kõstriisanda naerust kuidagi aru (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXVII). Kalurid, kel-
lel aastaid rohkem kui nõukogude võimul, räägivad temast kui heast hästikasvanud pojast (Smuul, Naised). Esialgu oli see mõtlik tõsidus ja hoitud samm Petrile ainult iseteadliku inimese võtteks, määratud alla kriipsutama tema kui peremehe väarikust (Sirge, Maa ja rahvas I, II). Ja Matvei, kes algul oma teguviisi häbenes, võttis seda pikka-
mööda kui oma loomulikku õigust, mida, tõsi küll, tuli teha oma meresõprade eest salaja (Smuul, Elu rentnikud, III). Ja üldse, ega Traadil kui vanema põlve mehel, samuti nagu Silbri Tiidul või Logina Petril, polnud midagi venelaste vastu (Sirge, Maa ja rahvas II, IV).

12) Küsivad ehk interrogatiivsed sidesõnad on: kas, eks, ega.

Näit. Ning esimest korda jäi ta mõtlema, kas Allik polegi natuke liiga äge, liiga rutakas ja torm (Sirge, Maa ja rahvas I, IV). Keset teed hakkas ta äkki muretsema, kas oli ikka pileti kaasa võtnud (Ristikivi, Rohtaed III, IV).

Küsivate sidesõnadena esinevad eks tähenduses 'kas ei'

ja ega tähenduses 'kas ei, ju ei'.

Näit. "... Naised, eks te mäleta, mis pilt seinalehes oli." (E. Krusten, Teesillutamine, VI.) Parem paneme nad palke tassima ja naerame ise pihku. Eks ole? (Sirge, Maa ja rahvas II, VII.) Eks ta ei teostaks siis Juula enda kunagised salajased unistused (Tammsaare, Põrgupõhja uus Vanapagan, XIII). "Ega sa igavesti miilitsaks jää?" vaatas Junde võõristavalt ebakoduses ruumis ringi (Sirge, Maa ja rahvas II, VII).

Märkus. Alistavate sidesõnade funktsiooni täidavad ka siduvad asesõnad ja määrsõnad, nagu kes, mis, kumb, mis-sugune, milline, millal, miks, kuhu, kus, kust jne.

Näit. Kes teisele auku kaevab, see ise sisse langeb (Vanasõna). Nad küsivad, miks ta oma uue pruudi maha jättis (Tuglas, Väike Illimar, XXXVIII). Sest paik, kus noor Ants oma kaaslasega otsa sai, oli inimesele mitte rohkem kui kassipojale solgiämber (Tammsaare, Põrgupõhja uus Vanapagan, XV).

II. H Ü Ü D S Õ N A .

Hüüdsõnade mõiste.

6. Hüüdsõnad e. interjektsioonid on muutumatud sõnad, mis väljendavad tundeid, tahteimpulsse ja loodushääli ning hääliitsusi. Näit. ai! oi! puh! kuss! urjuh! ptüi! siuh!

Teistest sõnaliikidest - substantiividest, adjektiividest, verbidest ja adverbidest - erinevalt pole interjektsioonidel lauses nimetavat tähendusfunktsiooni, vaid neid kasutatakse hüüatustena kõneleja mitmesuguste tunde- ja tahteavalduste väljendamiseks või häälte järeleaimamiseks, kusjuures interjektsioonid esinevad eraldi, on nagu omaette element lauses, täidavad lause funktsiooni. Eriti omased on interjektsioonid kõnekeelele, kus nende tähendust tavaliselt täiendatakse vastava intonatsiooniga või žestide ja miimikaga.

Hüüdsõnade päritolust.

7. Päritolu järgi võib interjektsioonid jaotada kahte rühma: algsed ja sekundaarsed.

Algsed interjektsioonid ei ole päritolult seotud ühegi teise sõnaliigiga. Näit. aa! oo! noo! ah! eh! oh! äh! uh! noh! nah! puh! päh! ai! oi! ui! hei! hoi! oih! uih! ae! ahaa! choo! ehee! uhuu! hm! jt. Samuti kuuluvad siia kahest või rohkemast algsest interjektsioonist moodustunud ühendid: ai-ai! oi-oi! eh-eh! ae-ae! ahah! oh-oh! uih-ai! hii! nonoh! tohoh! hahahaa! oi-oi-oi-joo! jne.

Mõnedes algseis interjektsioonides esineb eesti keele foneetilisele süsteemile võõraid häälikuidki, nagu näit. bilabiaalne tremulant Ψ hobusepeatamist väljendavas interjektsioonis ptruu! või labio-oraalne liithäälik ptüi! Sigade kutsumise interjektsioonis esineb lingvopalataalne imihäälik \tilde{z} . Peale selle asetseb paljudes interjektsioonides pearõhk erinevalt eesti keele üldistest rõhuoludest teisel silbil. Näit. ahaa! ohée! ohoo! aitäh! ennäe! hurrää! hallöö! padavái! pastói! tohóh! onáh! páháh! hurjúh! vurdúu! virduu! karviuh! kursúndi! jne.

Sekundaarsed interjektsioonid, mida tinglikult võiks nimetada ka tuletatud interjektsioonideks, pärinevad teisest sõnaliikidest, kusjuures vastavad sõnad on kaotanud oma esialgse nimetava tähenduse ning muutunud tunnete ja tahteavalduste väljendajaks. Siia kuuluvad mitmesugused verbivormidest, eriti imperatiivi ainsuse 2. pöördest kujunenud interjektsioonid. Näit. näe! kae! kasi! oot! vaat! vat! katsu! pea! seis! võta! elagu! tehtud! jt. Samuti kuuluvad siia rühma interjektsioonidena kasutatud substantiivid (harvem adjektiivid) kas nominatiivis või obliikva-käändeis. Näit. issakene! kurat! pagan! heldus! jõudu! jätku! tervist! terviseks! vagu! vaole! paras! tere! jt. Ka adverbidest on moodustunud interjektsioone, näit. tarvis! tasa! vait! vaja! Mõned interjektsioonid on kujunenud pikemaist lauseist, mis, kaotanud oma esialgse kuju, on liitunud üheks sõnaks, nagu näit. aitäh! aitüma! aitümal! aitüma! aitümal!, mille varasem kuju aita jumal! ennäe! ennäh! ena! one! < et näe! tskae! < et sa kae! nätse! < näed sa! võts! < võta sa jne.

Interjektsioonideks näivad olevat muutunud ka mõned hüüdlauseid ja fraseoloogilised ühendid, nagu armas aeg! heakene küll! jumala eest! oh sa heldekene! heldene aeg! oi heldust! oi jummal! kirivase päralt! kuradi kurat! kurat võtku! mine metsa! mine tea! oh sa pele! ai sa pagan! pa-gana pihta! säh sulle! head teed! tere tulemast! tohoo hul-

lu! tohoo tont! jne.

Sekundaarsete interjektsioonide hulka kuuluvad loomade kutsumissõnadki, mis enamasti on moodustatud nende loomade hellitusnimetustest, nagu kiisu-kiisu! kiiss-kiiss! kutsu-kutsu! notsu-notsu! piilu-piilu! tibu-tibu! utu-utu! vissi-vissi!

Mõned interjektsioonid on ka teistest keeltest laenatud. Näit. braavo! halloo! hoplaa! hurraa! jah! juhhei! justament! kuss! marss! padavai! pastoi! prassai! proosit! stopp! vot! jne.

Hüüdsõnade rühmitus.

8. Hüüdsõnad jagunevad kolme rühma vastavalt sellele, kas nad väljendavad tundeid, tahteavaldusi või mitmesuguseid hääli ja häälitsusi.

Tundeid väljendavad hüüdsõnad.

9. Tundeid väljendavad interjektsioonid võib omakorda jaotada kolme alarühma:

1) Mitmesuguseid kõneleja meeleliigutusi väljendavad interjektsioonid. Need väljendavad:

a) rõõmu: ahaa! ahah! ehee! hei! ohoo! hurraa! hõissa!

b) vaimustust: ah! oh! oo! braavo!

c) imetust, üllatust: aa! ah! ahaa! ahah! ehh! haa! hahaa! nonoh! noo! oh! ohoh! ohoo! oi! oo! soo! soo-oh! tohoh! tohoo! ui! võeh! ai jeh! ai jehke! ena! ennäe! ets kae! heldekene! issa pojake! jessas! kae! looja arm! oh sa mu meie! taeva isake! taevake! tohoo hullu! tonoo pele! vaat! võeh! jt.

d) ehmatust, kartust: ai! aih! oh! oi! oih! uh! tohoo kurat! ui aeg!

e) valu, kurbust, kahetsust: ah! ai! ai-ai! au! oeh! oh! oi! oih! oi-oi! vai-vai!

f) kahjurõõmu: ahaa! ahah! eh! ehee! hee! ähäh! nätse!
paras-paras! piriparas!

g) meelepaha, laitust: võeh! voeh! ui häbi! ui jeheke!
tohoh nurjatu! tohoo juudas!

h) viha: ah! kurat võtku! oi sa kuradi kurat!

j) tülgastust: ptüi! päh! puh! püh! uh! vaih! äh!öäk!

Näiteid: "Ahhaa, seal sa mul oled!" (Luts, Kevade II, III.)
"Ma ütlesin! Ahah! Tuleb!" hüüdis Toots ja vaatas säravail silmil üles (Luts, Kevade II, XV). Oi, Olga, see on lai ja lõbus tundmus - niisugune isandatundmus - hõissaa ja hurraa! (Vilde, Side, II v.) Braavo, meister Saalep, ja veel kord braavo! (Vilde, Tabamata ime, I v. 6.etteaste.) "Ah! Põrgupõhja Vanapagan!" hüüdis õpetaja Jürkale juba enne vastu, kui see jõudis teretadagi (Tammsaare, Põrgupõhja uus Vanapagan, V). "Noo, kes see sihuke siis on?" (Mändmets, Tont, VII.) "Ohoh!" hüüavad kõik imestades laua juurest (Luts, Suvi I, XVIII). "Ohoo! Mis see siis tähendab?" ajab Toots silmad jõlli (Luts, Suvi I, XXII). "Võeh, või midagi ei teinud!" imestas Reet (Tuglas, Hunt, VIII.) "Ena, meie Jaan ka kord jälle röömus!" naeris Eeva (Särgava-Peterson, Ühe härja elu-lugu, III). Tahtis teha kergemeelset nalja - ennäe, oligi tõsi (Luts, Pankrot). "Heldekene, Luise, sul puudub ju ka üks hammas!" märkas emand (Särgava-Peterson, Rahvalalgustaja, XXIX). "Sa heldene aeg!" hüüatas Sohvi ja puhkes naerma (Tuglas, Väike Illimar, X). "Jessas, mis te teete!" (Sirge, Maa ja rahvas I, IX.) "Looja arm! lööb Teele kaht kätt kokku. "Kust niisugune küll välja on tulnud!" (Luts, Suvi II, XXI.) Oli lokitud ja lakitud, üleni suu- ja sõratõves - oh sa mu meie! (Tuglas, Armastuskiri, III.) "Oh taevake!" hüüdis ema käsi kokku lüües (Mändmets, Piiraja). "Taeva isake!" hüüab sel silmapilgul keegi vallamaja õuest (Luts, Suvi II, XX). No tohoo pele, mis peaksin ma temaga peale hakkama? (Tuglas, Väike Illimar, XXXIV.) "Oi sa tulimane küll!" imestlès kiillaspea (Tuglas, Väike Illimar, XXXV). "Oi!" hüüdsid mitmed kokkudes (Luts, Kevade I, VI). "Uh, Käärrik, sa ajad

päris hirmu peale!" (Luts, Kevade I, II.) "Tohoo kurat!" ütles Jaan kokkudes (Kitzberg, Püve Peetri "riukad"). "Ui aeg!" hüüdis Mari kokkunult, kui ta saapa jalast oli tõmmanud (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XVIII). "Ai, ai, ai!" karjus Mari. "Sa teed mulle haiget!" (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXI.) "Paras, paras!" karjus poiss (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XIV). "Ui, häbi, häbi, Liisa!" noomis emand (Särgava-Peterson, Rahvavalgustaja, XXIV). "Ui, ui, ui jeheke, mis sa's sedasi sikutad!" hädaldas hunt, laskis lapse lahti ja sörkis pahaselt eemale (Jakobson, Hunt ja Karja-Eku). "Lase'nd, oota'nd ometi, tohoo juudas, ära ole nii äkiline! Lase ma võtan enne kuue seljast maha." (Luts, Suvi II, II.) "No kurat võtku!" käratab korraga Jorh Aadriel akna juures (Luts, Tootsi pulm, XVIII). "Oi sa kuradi kurat küll!" mõingas Silber (Sierge, Maa ja rahvas I, IX). "Ptüi!" hauapõhja talle veel järgi (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXIV). "Uh, ta ei talunud toda tüdrukut! (Tuglas, Suveöö armastus.) "Vuih, et sa minu juurest ikka kohe egoistlikke tagamõtteid otsid! (Vilde, Tabamata ime, I v. 2 etteaste.)

2) Interjektsioonid, mis väljendavad kõneleja suhtumist öeldusse, selle emotsionaalset hinnangut. Need väljendavad:

- a) kindlust, veendumust: junala eest!
- b) kinnitust: ahah! jaa! jah! jajah! just! justament! nojaa! näh! nojah! so-soo!
- c) kahtlust: jääh! soo! mine tea!
- d) rahulolu, nõusolekut: einoh! eks! jah! jajah! neh! noneh! nonäh! hea küll! hüva! tehtud!
- e) rahulolematust, taunimist: ah! ai, ai! ei! jaah! vöeh!
- f) üleolekut, halvustamist: ah! hah! näh! jeäh! jääh! ooh! päh! pänäh! või! ääh! ennäe!

Näiteid: Nüüd müksas valitseja Illimari isa: "Ei, ju-

mala eest, ta oskab asja!" (Tuglas, Väike Illimar, XXXII.)
 Ja kõikide pilgud vastasid: "Jaa, jaa, tead küll, Toots."
 (Luts, Kevade I, I.) "Jah, mujal olid teised ees," seletas
 eit (Tammsaare, Põrgupõhja uus Vanapagan, I). "Nojah, ma
arvasin kohe, et sa seda mõtled," nuttis Mari (Tammsaare,
 Tõde ja õigus I, XXV). "Jüst!" kiitis Juss. "Endale te-
gin, aga sina läksid jalgupidi sisse." (Tammsaare, Tõde ja
 õigus I, XII.) "Seesama näh," kinnitas eit (Tammsaare, Tõde
 ja õigus I, III). "So-soo. Istu, mu laps." (Luts, Kevade I,
 X.) "Ega või uskuda," kordab ta minnes tasa enese ette.
 "Kõik on võimalik. Tasa ja targu on Jaan Imelik alati oma
asju ajanud. Mine tea... Mine võta kinni..." (Luts, Suvi
 II, XII.) "Jääh, kuuseokstel siis niisuke hais," vastas Riia
 uskmatalt (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXIII). "Einoh, aga
materjali pean kevadeks valmis tooma." (Luts, Argipäev, V.)
 Olete nõus? "Eks! Jah!" (Tammsaare, Tõde ja õigus, I, XXXIX.)
 "Jajah, ei ole enam endised ajad, poeg," möönis siis juukse-
 kahle raputades (Sirge, Maa ja rahvas I, III). "Paha lugu
neh, sedap ma ju kõnelengi," ohkas hunt (Jakobson, Hunt ja
 teder). "Nonäh, pererahva asi, mis meie saunikud nüüd,"
 arvas eit (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXI). "Hea küll, mine
siis pealegi, aga ole mõistlik." (Luts, Suvi II, XX.) "Teh-
tud! Tehtud!" noogutab neiu peigmehe poole naeratades pead
 (Luts, Tootsi pulm, IV). "Ai, ai, ja sellest sa ei lau-
sunud mulle sõnagi!" (Luts, Tuulesellid.) "Võh, võh,
 kas sellest siis midagi on? Pikutasime natuke ja
 asi ants," vastas Lible, kes ikka veel purjus oli (Luts,
 Kevade I, VIII). "Häh!" heitis Silbri Tiit käega. Ei meel-
 dinud talle see Ojariga kauplemine (Sirge, Maa ja rahvas I,
 IX). "Jääh! Juss nüüd! Mari ise!" ütles poiss (Tammsaare,
 Tõde ja õigus I, XII). "Päh," mõtlen, "mis huvitavat võib
 olla ses isekas kooliplikas?" (Luts, Vaikne nurgake.) "Pähäh!
 Nagu savist ja telliskividest ahjusid üksi maailma-kera peal
 on, nagu mina raudahju ei mõista osta," irvitas Kristjan
 (Luts, Kevade I, XII). "Ene, mis juttu sa nüüd ajad. Või
 sina teda nüüd paremini viiksid." (Mändmets, Peidetud paran-
 dus, I.)

Mõnel interjektsioonil on mitu väljendusvarjundit vastavalt sellele, missuguse intonatsiooniga või milliste žestide ja miimika saatel seda lausutakse ning missuguses kontekstis see esineb. Nii võib ah! väljendada vaimustust, imestust, üllatust, valu, kurbust, tuska, rahulolematust, viha, üleolekut jm. Näit. "Ah, kui ilus!" hüüab Heete nii valjusti, et isegi kokkub oma häälest (Luts, Vaikne nurgake). Ah, ema, su hellikut armu /siin maises olemises ei kustuta keegi, / ei ilmaski tühjene see, / ei kunagi heldus saa otsa su silmist! (Sütiste, Tagasipöörang.) "Ah!" kiljatab Olga Nukrus. "Arnold!" (Luts, Olga Nukrus.) Ah, kui kurb, kui kurb oli ta meel! (Tuglas, Inimesesööjad.) "Ah, teid kah!" kurjustab Teele (Luts, Suvi II, III). "Ah, jäta mind rahule!" hüüdis tüdruk pahaselt (Tuglas, Suveöö armastus). "Ah, see!" heidab põlglikult käega ja kortsutab kulme (Luts, Tuulesellid).

Interjektsioonid oh ja oo võivad väljendada vaimustust, imestust, üllatust, valu, kurbust, tuska jm. Näit. Oh, mis ilus on nüüd vaata üle väljade! (M. Veske, Neiude õitsmeaja laul.) Oh, ma olen nii lähedal sulle, mu meri, mu õnn! (Tuglas, Meri.) Oh - nii vara lahkusite, / kalnu alla kadusite, / isakene, emakene! (Haava, Üks on minul püham koda.) Oo, heldus, milline on õhk! (Sütiste, Tung kevadesse.) Oo, sul'oh juba uus kleit seljas, tädi Lilli? (Vilde, Tabamata ime, III v. 2. etteaste.) Oo, ära räägi sellist sõna, / kus kõige maise lõpp ning piir (Sütiste, Jään sinu juurde).

Mitme väljendusvarjundiga on ka interjektsioonid ai! oi! ahaa! ehee! jt. Samuti on mitme tähendusvarjundiga mõned sekundaarsed interjektsioonid, nagu näit. oh issand! oh jumal! oh sa taevas! ah sa sinder! heldus! jne., mis võivad väljendada imestust, üllatust, ehmatust, kartust, valu jm.

3) Interjektsioonid, mis väljendavad tervitusi, tänu soovi: tere! tere hommikust! tere õhtust! tervist! tere jumalime! hüvasti! head aega! jumalaga! nägemiseni! adjöö!

jõudu! jõudu tarvis! tere tulemast! jätku! jätku leiba! jätku tarvis! aitäh! aitüma! tänu! ole terve! head teed! kallist rahu! vabandust! Need on kõik sekundaarsed interjekt-sioonid, õieti elliptilised laused, mille üks osa on saanud hüüdsõnaks.

Näit. "Tere, tere, Oru peremees!" hüüdis Mart eemalt (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XIV). Ta lähenes Liisa-tädile ja lõi jälle: "Tervist, tervist, tervist!" (Tuglas, Väike Illimar XXV.) "Tere jumalime!" (Särgava-Peterson, Nime pä-rast.) "Tromkust!" hüüdis ta (Tuglas, Väike Illimar, XXXV). "Tere õhtust! Jõudu!" - "Terekst, terekst! Jõudu tarvis!" vana Jaak tõstis pea üles (Kitzberg, Veli Henn, II). Hüvas-ti! pean minema (Sütiste, Hommik). Jumalaga, isamaja, / nurm ja niit ja karjamaa! (M. Veske, Isatalust lahkumine.) Adjöö, Sandri - tervisi abikaasale! (Vilde, Pisuhänd II v.) "Jumal appi, jõudu!" (Tuglas, Väike Illimar, XII.) "Jõudu jah!" ütleb Lible (Luts, Argipäev, XI). "Sest ta on valla-vänema poeg! Aga toma pruut, minu lelletütar, on veel tar-gem ja kavalam - ehes! Senni on kaval tüdruk. Terviseks! Proosit!" (Metsanurk, Punane tuul, XXIII.) "Aituma, pojuke-ne!" lausus Riidu omakorda (Tuglas, Väike Illimar, XI). "Head teed! Head elu! Kallist rahu!" säuksus Senni väga lõ-busalt (Metsanurk, Punane Tuul, XLIV).

4) Teatava alarühmana kuuluvad siia veel interjekt-sioo-nid, mida kasutatakse refräänidena laulmisel, äiutamisel, helletamisel jne. Mainitagu neist näit. aidu-raidu! taidu-raidu! ai, lillai, lillai! alleaa! hali, haliluu! halleluuja! (arh.), hopsassa! juheirassa! kaasike! kaske! kaske! kussu, kussu! lallallaa! suisu! trallalaa! uht-saht-sah! vaatluuli! äiu-äiu! jne.

Näit. "Ai, lillai, lillai, / Poissme' põli... / Lillai lii!" laulis Ruudi ja laksutas keelt (Särgava-Peterson, Rahvavalgustaja, XXVI). Kui mina olin väiksekene, alleaa, alleaa, / kasvasin ma kannikene, alleaa, alleaa (Rahvalaul). Hali, hali, haliluu, / haliluu! kõlab korraga hele karjalapse

trall mulle vastu (Liiv, Käkimäe kägu). Hopsassa, Mallega / määle kalu kauplema! - Juheirassa, juheirassa, juheiras-
sassassa! / Foisid, pangem torud hüüdma. - Muru Hansu ai-
 nus ingel, kaasike, / ilus kui see õiekene, kaasike!
 (K. Ruut.) Pidu lõpeb, pidu lõpeb, pereidekene! / Õlu ot-
sas, pärm põhjas, peretaadikene! / Uh-tсах-tсах, uh-tсах-
tsah, tral-lala-lala-lalla, / trallallallaa, hõissa! -
 Mihkel kiigutas Leenat ja laulis: Äio, äio, kussu, kussu,
 / äio, kallis naisuke! (Liiv, Nõia tütar, III.)

Tahteavaldusi väljendavad hüüdsõnad.

10. Teise rühma kuuluvad interjektsioonid väljendavad tahteavaldusi, hüüet või ergutust tegutsemiseks, nagu:

- a) pakkumist: säh! sänke! näh! nah!
 b) vaigistamist: kuss! pst! st! tst! tš! tasa!
vait! lõuad! (vulg.)
 c) hüüet, kutset: ahoi! ae! hallo! hei! uu-uu!
 d) ähvardust: oot-oot!
 e) appihüüdu: appi!
 f) käsku või keeldu: hopp! marss! noh! pea! seis!
stopp! sööma!
 g) hirmutamist, tõrelemist: hurjuh!
 h) koduloomade ässitamist, kutsumist, käskimist või
 peletamist: äss! võta! võts! kisu! (koerale); kiisu! kiiss-
kiiss! kõtt! (kassile); kulu-kulu (kalkunile), piilu-piilu!
 (partidele), tibi-tibi! tibu-tibu! tipp-tipp! (kanadele);
kotsu-kotsu! notsu-notsu! (sigadele), põssa-põssa! (põrsas-
 tele), suks-suks! suksu-suksu! (hobustele), utu-utu! (lam-
 mastele), vissi-vissi! (lehmadele); nõõ! ptruu! vagu! (ho-
 bustele); huist! (koera peletamiseks), kõss! (kanade hirmu-
 tamiseks), õiss! (sigade peletamiseks) jne.

Näiteid: "Säh, joo viina," pakkus Pearu (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XVI). "Nah!" torkab üliõpilane hõbedase

paberossitoosi küsija nina alla (Luts, Tagahoovis). "Hallo!
Hallo!" huikasin täie jõuga (Mändmets, Niisugune aeg).
 "Ahoi!" hüüdis ta ja viskas kõie laidurile (Tuglas, Viikingite veri). "Hei-hei!" karjusin ma ja vehkisin kätega, sest ma olin ta nime ära unustanud (Mändmets, Päevapiltnik).
 "Kuss, kuss!" kisendas köster. "Kuss, pea, sõge, suu kinni!" (Särgava-Peterson, Rahvaalgustaja, II.) Kuid samal silmapilgul hüüdis Vidrik: "St! Võtab!" (Tuglas, Toome helbed.) "Tsst!" teeb keegi (Luts, Tootsi pulm, XXII). "Tasa!
 Tasa!" hüüab vana Kiir vahele (Luts, Suvi II, VIII).
 "Lõuad!" kärgatas Pearu (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XIV).
 "Oot-oot, las mu hambad kasvavad kõvemaks..." (Jakobson, Vaskuss.) "Appi! Appi!" karjub Toots (Luts, Kevade II, XXVII). "Hopp! Hopp!" kamandas kaupmees (Sütiste, Tänaval).
 Üsna karedalt käsutas ta nooremat kaitseliitlast: "Marss
 koju, poiss! Täis oled, lurjus!" (Sirge, Maa ja rahvas I, IX.) "Pea, pea!" hüüdis Pearu (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XX).
 "Aga stopp! Kas protokollil koostada oskate?" päris seltsimees Hakk uut suitsu vastu küünt koputades (Sirge, Maa ja rahvas II, V). Uks suurtuppa tehakse tasa lahti, Raja pereema ilmub lävele ja ütleb seesolijate poole üheainsa sõna: "Sööma!" (Luts, Suvi II, VIII.) "Oh, sa ime, nüüd teete selle asja nii suureks, nagu jumal teab mis oleks olnud, nagu oleks nüüd päike vastupidi käima hakanud. Hurjuh!" (Luts, Kevade I, X.) "Pontu, äss, võta hunt kinni!" (Jakobson, Hunt ja Karja-Eku.) "Võta kinni, jänes! Võta kinni! Võts! Võts!" (Krusten, Tee sillutamine, VI.) "Tibi-tibi, tibi-tibi - / suurem neist on kukeke. / Mul on neli kanapoega, / jutt neid ajas ülesse ..." (Juh. Liiv, Rändaja.) Aga see ei vastanud naabri küsimusele midagi, hakkas ainult heleda häälega sigu kutsuma, ikka "kotsu, kotsu, kotsu, põssa, põssa, põssa." (Tammsaare, Tõde ja õigus I, X.) Pange tähele, kuidas ema pisukese poisi või tüdruku karja saadab, kuidas talle pisukese vitsaraokese kätte annab ja kuidas ta ise eeskujuks muidu lehelise oksaga Mustikut või Päitsikut ajab enam sõna-

dega: "Viss, viss, kas näe, kas lähed, viss, metsa!" kui vitsaoksaga (Särgava-Peterson, Ühe härja elulugu, III). Siis sülitas ta pihku, võttis adrakäsipuust kinni ja hõikas: "Vagu! Nöö ...!" (Liiv, Käkimäe kägu.) Õues aga hirnusid hobused, kõlisesid kuljused ja kostis vahetevahel: "Trrrruu!" (Metsanurk, Punane tuul, XXIII.) "Kött, Ants, kuri-patt!" (Tuglas, Väike Illimar, XXXI.)

Onomatopoeetilised hüüdsõnad.

11. Kolmandasse rühma kuuluvad onomatopoeetilised interjektsioonid - lindude ja loomade hääliitsusi, inimese liigendamatud hääli, looduse hääli ning mitmesuguste tegevuste põhjustatud hääli jm. matkivad sõnad. Neid on eesti keeles õige rohkesti. Esitada võiks need järgmiselt:

a) lindude hääliitsusi: kaa-kaa! kaak-kaak! kluk-kluk! (kana), kikerikii! kukeleegu! (kukk), kätt-kätt! (harakas), prääks-prääks! prääk-prääk! (part), kiivit! (kiivitaja), kiriküüt! (ööbik), kluu-kluu! (kurg), kukku! (kägu), liiri-lööri! (lööke), piiri-pääri! (pääsuke), rääk-rääk! (rukki-rääk), sirr-sorr! (öösorr), uhuu! (öökull), vaak-vaak! (vares) jm.

Näit. Kuid muna, oh sa munake, / see pistab veerema, / ki kaa kaa kaak teeb kanake - / ja peab ärkama (Enno, Tibukese unenägu). Tii, tii tibuke, / tilluke kukk, / kluk, kluk! kluk, kluk! (Enno, Tilluke kukk.) "Kukeleegu! Ühe söin eile, teise söön praegu, kolmanda jaoks saab kõhus varsti ruumi!" kisas kukk veelgi valjemini (Jakobson, Hundi ja jänese talvekorter). Siis aga tõstsid nad jälle oma lopergused nokad ja tegid pahaselt: prääks-prääks! (Tuglas, Väike Illimar, XXXIII.) "Kukku, kukku!" laulis kägu, ja lill õitses, ja päike paistis, ja liblikas - liblikas aina lendas (Särgava-Peterson, Rahvavalgustaja, XIX). Liirila, liirila! kõlab kõrgel õhus löokestelt (Liiv, Varblane). "Sitsitsit!" kuuldus alumiste okste pealt kombelise vihaga, ja varblastekari põgenes mõne astme alamale (Wilde, Prohvet Maltsvet, I).

"Krrae! Sa räägi niisuguseist asjust tasemini," uriseb vanem mõistlik vares (Vilde, Prohvet Maltsvet, I). "Vaaks - korrat!" vandus siis vares ja lendas minema (Tuglas, Väike Illimar, XXXVI).

b) loomade häälitsemi: ammuu! muu! muuh! (veis), auh! (koer), ihahaa! (hobune), krooks! (konn), köki-möki! (kits), kurnäu! nurr-nurr! mäu! näu! (kass), mää! (lammas), möö! (vasikas), piiks-piiks! (hiir), ruik-ruik! röh-röh! öh-öh! (siga), uu-uu! (hunt) jne.

Näit. Aga ega hunt jõudnud enam tõesti tagasi hoida, - kapsas kõpsti laua peale, ajas kaela õieli ja laskis loo lahti: Huu, huu ... uhuhuuu! (Jakobson, Hunt ja rebane pulmas.) Mõtlen, et mida nad küll peaksid sedasi haukuma, ikka kliuh ja kläuh! (Tuglas, Väike Illimar, XI.) Napoleon nühhis oma vurrutut põske vastu Illimari rinda ja vastas: "Kurnäu, kurnäu! Sõidame, sõidame!" (Tuglas, Väike Illimar, XLII.) Aga Ants tegi seepeale ainult nurr-nurr! (Tuglas, Väike Illimar, XXXI.) Lehm hõigatas ka veel muuh! (Vilde, Asunik Woltershausen.) Ikka mää! ja mää! (Tuglas, Väike Illimar, XXV.) Vahel häälitseta ta laisalt, otsekui ajaviiteks: röh, röh, röh! (Tuglas, Väike Illimar, III.) Ruik, ruik, mold on tühi, / mold on tühi, kõht on tühi! (Enno, Notsukesed.)

c) inimese liigendamatuid hääli, nagu atsihh! ha-ha-haa! ahahaa! heh-heh! hi-ha-haa! hm! hnhühüh! köh-köh! oo-hoo-hoo! pooää! prrr! puk-puk-puk! pup-pup-pup! täh-täh-täh! vää! ök! hök! ök! üh-hüü! jne.

Näit. "Oi sa kurjavaimu põrnikas, Toots - ha-ha-haa!" naerab Imelik (Luts, Kevade II, XXVIII). "Heh-heh!" naeris Enn väga vana inimese naeru (Tuglas, Väike Illimar, XXVII). "Hm," mõtles Rein (Mändmets, Tont, IV). "Ei. Ah jaa - ma lähen teilt ära." - "Hnhühüh. Kas varsti?" (Luts, Andrese elukäik.) Ainult vahel häälitsetab keegi tasakesi: Poo ää, poo ää! (Tammsaare, Kaks paari ja üksainus.) "Mmöh!" tegi isa ainult (Tuglas, Väike Illimar, XXX). Oo-hoo-hoo-hoo!

Jagaja, küll kõster seda pärast näeb! (Luts, Kevade II, XXVIII.) "Prrh!" raputas Madaras pead ja süda peksis tal häbemata vastikult (Särgava-Peterson, Rahvavalgustaja, XXVI.) "Puk-puk-puk!" tech keegi seal sees ja saadab, nagu hoiatu-seks, ühe vänge rõhatuse, mis Tootsi haigutama paneb (Luts, Suvi I, IV). Pup-pup-pup, naeris Toots (Luts, Kevade II, III). "Täh, täh, täh!" itsitas vana Reimer, "ah tema ju karskuse usku." (Särgava-Peterson, Rahvavalgustaja, XXIII.) See kostis kuskilt üsna lähedalt, ikka vää! ja vää! (Tuglas, Väike Illimar, XX.) "Ök! ..." tegi Paljasärgi mölder. "Ök! ..." vastas Sirpiku tädi ja laskus aia najale (Tuglas, Hunt, XI). "Üh-hüü!" lipsas vile Karli huulte vahelt välja (Sirge, Maa ja rahvas I, I).

Omaette tuleb vaadelda kaht viimast rühma onomatopoeetilisi sõnu.

d) mitmesuguste tegevuste sooritamisest johtuvaid ühekordseid hääli jälgendavaid sõnu:

lõomist: karlops! kolks! kõmm! mats! nüh! plaks!
plarts! plauh! pliu! plöks! plärts! prants! prauh! prõmdi!
põmm! raks! raps! saps! siuh! sops! viuh!

kukkumist: karmauh! karsundi! larts! lorts! lups!
pants! pauh! pläraki! pots! sops! sulps! sumdi! sumn!

viskamist: karnänts! karviuh! kauh! sauh! trindi!
viudi! siuh!

hüppamist: kalps! karköps! karlips! keks! keps!
prauh! volks!

purunemist: kröks! praks! pröks! raks!

kiiret liikumist: karviuh! lips! nilps! siuh!
virduu! viuh!

haaramist: karnaps! krapts! krauh! naps! nips! näps!
nüh!

sülitamist: plirts! plärts!

äkilist lendamist: vurdi! vurts!

püssilaskmist: põmm!

rebenemist: kärr!

Näiteid: Nii kui piitsa näitad - nii pliu! takka üles... (Sirge, Maa ja rahvas I, VIII.) Töks - kivi veeres edasi (Särgava-Peterson, Rahvavalgustaja, XXVI). "Mis Vidrikut ma ikke otsin," vastas Toots ja tuli õõtsudes lähemale, "mina olen täna täis kui sitikas ja märg nagu räabis. Kurat, kas teate, poisid, praegu läksin Kiisna ojasse nagu karmauh!" (Luts, Kevade II, XIII.) Ja - pauh! langes metsaline kaevu tagasi, kuna inimesed kõrvale pahvatasid (Tuglas, Hunt, IX). Paneb teine mees rusika vastu, prõmdi! selili maas ja - lepitust ... (Sirge, Maa ja rahvas I, VIII.) Siis äkki siuh - nõör lendas rattalt! (Tuglas, Väike Iilimar, XXII.) Viuh! viskus kask nagu vibu sirgu, ja laps lendas otsekuu lahti-pääsenud lingukivi õhku (Tuglas, Ema viis hälli heinamaale). "Narr, kaua ma seal all siis olin - viuh sisse, viuh välja, ja ... Ja sa arvad. ..." (Luts, Kevade II, XIII.) Veski-poiss - nuga teravaks, ja mina ... nii poole tunni pärast vurduu! kõrtsi tagasi (Luts, Suvi I, XX).

e) korduvaid loodushääli matkivaid sõnu:

kella helinat: killa-kõlla! killadi-kõlladi! piu-pau!
pimm-põmm! till-tall!

kella tiksumist: tikk-takk!

käimist: kips-kõps! kipp-kõpp! kraps-kraps! kripa-kröpa! tipa-tapa! timpa-tampa! vinta-vänta!

jooksmist: põnt-põnt! vata-vata! vuta-vuta! vinta-vints!

vedeliku voolamist: silks-solks! sirr-sorr!

tilkumist: tip-top!

uksepaugutamist: pirr ja põrr! kliu ja kläu! pliuu ja plauh!

löömist: kilk-kõlk! kõlks-kõlks! sops-sops!

südame tuksumist: tuks-tuks! tonks-tonks!

vokivurinat: vurr-vurr! sorr-sorr!

muid hääli: krõuh-krõuh! (närimisest), lik-lik-likk! (lakkumisest), lõk-lõk-lõkk! (veski lõginast), mull-mull! (raskuse alt väljuvast vedelikust), sihka-sahka (vikati teritamisest), tõrts-tõrts! (harmoonika häälest), uaa-uaa! võrra-võrra! (rehepeksumasinast).

Näiteid: Killa, kõlla, välja kari! (E. Enno.) Killadi-kõlladi lõi ta, kuid seekord imekurvalt ja vaikis varsti (Tuglas, Väike Illimar, XI). Ju karjane läeb karjaga: / till, tall! Must Kirjak kõige ees. - (Juh. Liiv, Hommik.) Tikk, takk! - / Otsas meie leivakakk! (Enno, Tikk, takk!...) Ütles ainult, et nende tüdrukutel on hoopis teistsugused riided, jalas kõrgekontsaga kingad, astuvad kips-kõps, kips-kõps (Tammsaare, Põrgupõhja uus Vanapagan, XIII). Kraps-kraps tuli Valka karates trepist üles, pani pardi suust põrandale ja hakkas kui suur võidumees, hea meelega, et meid oli leidnud, valjusti haukuma (Kitzberg, Veli Henn, I). "... Kõigepealt jah: ammu's ta oli, kui oli teine veike nagu kotinõel ja läks aga peale vuta-vuta kabelimäest üles - nüüd juba suur preili ja meheleminek käsil. ..." (Luts, Suvi II, III.) Põnt-põnt-põnt jookseb Lible tüki maa tagant järele, viskab enese kântsti rohule pikali ja hakkab laia kõriga naerma (Luts, Suvi I, XXII). Ja piim jooksis rõõmsalt vastu lüpsikukülgi: "Silks-solks, silks-solks ... silks-solks, silks-solks ..." (Jakobson, Lehmalüpsja-lind.) Oli kuulda, kuidas selle alla riputatud kardvarjule aurupisaraid langes: tip-top, tip-top! (Tuglas, Väike Illimar, XXVI.) Ikka pliu! ja plauh! kinni ja valla (Tuglas, Väike Illimar, XXXVII). Kuskil kaugel taoti rauda: kõlks, kõlks, kõlks!... (Luts, Kevade II, II.) Rebane tuli nüüd pesa alla ja lõi sabaga kolm korda vastu hanguvart: sops! sops! sops! (Jakobson, Miks vares ära ei lenda.) Süda lõi tonks, tonks, tonks ja tahtis peatuda (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXVII). Minu eit sõtkub kahe jalaga, vokk teeb ikka sorr, sorr, sorr, sinu vokk aga aina vurr, vurr, vurr (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XI). Alt kuuldas aga endiselt krõuh! krõuh!

(Metsanurk, Punane tuul, XII.) Süda peksis mul rinnus kui poisikesel, aga lõkat veskikivi suus tegi oma lök-lök-lökk, lök-lök-lökk (Kitzberg, Veli Henn, IV). Mull-mull-mull teeb kolle (Luts, Kevade II, XXVIII). "Sihka-sahka, sihka-sahka!" tõmbas taat osmiku ees laastuga üle vikati (Tuglas, Ema viis hälli heinamaale). "On, on, on!" vastasid kõik teised kooris, ja pill tegi rõõmsalt: törts-tõnts-törts! (Tuglas, Väike Illimar, XXV.) Pling, pling! küsib kuskil majas klaver. Tong, tong, vastab mingisugune teine mänguriist (Luts, Andrese elukäik). Kaugemalt kostis see küll ühtlase häälena: uua-uua, uua-uua, kuid lähemalt hoopis teisiti: võrra-võrra, sauhka-sahka (Tuglas, Väike Illimar, XV).

Kahe viimase rühma onomatopoeetilised sõnad erinevad mõneti teistest interjektsioonidest, - nad on lähedased adverbidele. Korduvaid hääli matkivate sõnade hulgas on rohkesti paralleelsõnu, nagu killa-kõlla! kriipa-kröpa! piu-pau! till-tall! tilu-lilu!

Hüüdsõnade suhetest teiste sõnaliikidega.

12. Interjektsioonide kategooria täieneb ja rikastub üha teiste sõnaliikide arvel. Kuidas verbidest, noomeneist, adverbidest ja isegi lauseist võib interjektsioone kujuneda, selle kohta vt. eespool lk. 35/36. Harva võib interjektsioonidele liituda koguni käskiva kõneviisi mitmuse 2. pöörde tunnus, mis osutab, kellele see viitab, nagu näit. sähke! nähke!

Kuid interjektsioonid võivad omakorda üle minna teise sõnaliiki. Kõigepealt võivad interjektsioonid substantiveeruda. Eriti sageli on substantiivideks muutunud onomatopoeetilised interjektsioonid, harvemini aga muudki hüüdsõnad. Nii näit. on mitmed eesti linnunimetused tekkinud vastava

linnu häälightsust matkivast interjektsioonist: kiivitaja (< kiivit!), kiriküüt, kivitäks (< täks!), kukulind, mõhites, peoleo, öösorr, rääk jt. Mõnikord nimetatakse esemeidki nende tekitatud hääle järgi, nagu näit. käristi 'teat. kärinat tegev riist', vurr'teat. seadeldis kärkedest mee väljavurritamiseks', vurrkann 'keerlema pandav mänguasi' jne. Niisuguseid interjektsioonidest pärinevaid substantiive on üsna rohkesti, näit. kolks, kops, kriuks, lops, lirts, plaks, praks, priks, pröks, piuks, vääks, klõps, sops, sulps, mats, summ, põmm, vops jt. Ka lastekeeles võib täheldada hüüdsõnadest pärinevaid nimisõnu, nagu aua 'koer', näu 'kass', mää 'lammas', muu 'lehm'.

Selliseid interjektsioonidest pärinevaid substantiive esineb näit. lauseis: Ei ai! aita hädast ega oh! päästa ohust (Vanasõna). Aituma eest hea küll (Vanasõna). Pilvedest hanede ga-ga-ga kaikus, / kurgede rahutu rabade nukrus (Barbarus, Kevad). Kajab võitjate võimas hurraa! (Barbarus, Tulipunkt 2). Nõu aitab meest, nõõ! hobust (Vanasõna). Imelikule tundub selle kõne väeti ja vaevaline algus ja vägev jonks veel piinlikumana kui endine vaikus (Luts, Suvi I, XIV). Polnud kippu ega kõppu kuulda. Pole temast kihku ega kahku kuulda. - Isegi kriuks oli tal-la vahele pandud, küll väike, aga ikkagi kamasside suuruse kohane (Tuglas, Väike Illimar, XXX). Madaras astus järele ja kivi juurde jõudes andis talle saapaninaga jälle kõpsu pihta (Särgava-Peterson, Rahvavalgustaja, XXV). Mitte üks noh kellelegi, väänatagu või pulgaga (Semper, Punased nelgid, IV). Kooliõpetaja jäi seisatama ja kuulatas silmapilgu aega, kuidas tornist aeglased, korralikud piu-paud alla kostsid ja värisedes kaugusse kadusid (Luts, Kevade I, XIX). Nõnda ei saadudki teada, mis põmm see sel pühapäeva hommikul Vargamäe lepiku all oli (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXX). Aga siis kostab käskiv stopp! ja härra von Knorre kutsub lähemale Arnold Kase (Luts, Olga Nukrus). Peti sõrmed käisid nagu katseks üle pilli, ja sealt kostis kord mingi ebamäärane tilu-lilu, kord aga ainult tuuleaugu kohin

(Tuglas, Väike Illimar, XLIII). "Jälle sul üks vääks juures," rääkis Jüri emale (Tammsaare, Kaks paari ja üksainus). Alles siis pöördus ta uuesti, vaatas kõik toasolijad üshaaval läbi ja ütles siitmaja rahvale terejumalime (Tuglas, Väike Illimar, XXII).

Harvemini võivad interjektsioonid ka adjektiivideks muutuda. Näit. Muidu krapsid koerad küll, aga kadrisante kartsid kui tuld (Tuglas, Väike Illimar, XXV). "Tarvis tüdruk tööle panna, küllap see kihutab kõik uih-aih mõtted peast välja. Mis niiviisi viga logelda." (Mändmets, Aated ja ained, I.) Sellesse jäid imelikud vinta-vänta jäljed, nagu oleks siit läbi tuigerdanud väsinud loom või sõitnud laiade, teljel lõnksuvate ratastega vanker (Sirge, Maa ja rahvas I, IX).

Interjektsioonid võivad muutuda ka adverbideks, eriti teat. fraseoloogilistes ühendites, nagu oh-oh olema, uih-aih jääma, ui-ai jätma jne. Näit. Jürka pidi tõepoolest oh-oh olema, nagu kõik kinnitasid (Tammsaare, Põrgupõhja uus Vanapagan, XVIII). Muidu on alati tip-top, aga eile ma, vana eesel, lakkusin enda nii täis, et kõik jäi uih-aih (Luts, Tagahoovis). Teine ise kodunt ära ja nüüd pista plehku, jäta maja kõik ui-ai (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XVIII). Ma astusin lupsti kingadest välja, nad on mulle surts suured, riputasin palitu kapi kõrvale nagisse ja hiilisin siis oma voodi poole (Saare, Müürilill).

Omaette rühma moodustavad onomatopoeetilistest interjektsioonidest lähtunud sõnad, mille adverbilisust näib osutavat neis esinev eriline sufiks -ti. Viimane liitub sõnadele, mis jäljendavad mitmesuguste tegevuste sooritamisest johtuvaid ühekordseid häáli. Sufiks -ti on väga produktiivne - see võib liituda peaaegu igale vastavale interjektsioonile. Näit. karloposti, karplauhti, keksti, klõpsti, kolksti, kopsti, krapsti, kõlksti, lartsti, límpsti, lopsti, lupsti, lårtsti, matsti, mürtsti, noksti, nõksti, nauhti, näuhti, plaksti, plartsti, plauhti, plirtsti, plõksti, plärts-ti, prauhti, raksti, tonksti, vurtsti jne.

Heliliste häälikute järel esineb sufiksina -di. Näit. kõldi, põmdi jne.

Tuleb siiski tähendada, et mõnigi kord on raske ütelda, kas on tegemist interjektsiooni või onomatopoeetilise adverbiga. Nähtavasti moodustavad need sõnad mingi üleminekukategooria interjektsioonidelt adverbidele.

Vaadeldagu allpool taoliste tuletiste esinemust lauseis, kus nad näivad olevat adverbid. Näit. Keksti on voorimehe naineigi toast väljas, ja siis lüüakse niütelda kahe laariga (Luts, Tagahoovis). Siis tempis ta seda kaevuveega ja lõi toobi kolksti lauale nagu kõrtsiletile (Tuglas, Väike Illimar, VII). Kargab siis kopsti kohtumajasse ... (Juh. Liiv, Omakasu). Mari lükkas suure ukse kõvemini kinni, nii et ta klõmpsti linki läks ja ruttas kambri ... (Tammsaare, Tõde ja õigus I, XXXIV.) Krauhti olid tal süles padjad-tekid, prauhti oli ta magamistoast väljas (Vilde, Rahva sulased, III). Aga ise ikka lipsti ja lipsti tõmban kalu välja (Luts, Vanad teerajad). Üks minu madjari hõlmudest pööras meie planeedikese niuhti teise naba peale ning väitis, see olevat Aafrika (Vilde, Üle suure vee). Ja ta lööb kõhurääkijale potsti õlale, ja julge olek, mida ta avaldab, on imehästi võltsitud (Vilde, Prohvet Maltsvet, X). Vilksti vaatas Anu meeste poole (Mändmets, Uus õpetaja, V). Viuhti! oli orav läinud, siuhti! kadus sisalik, ja rähn astus puu teisele poole, just nagu inimene läheb ümber nurga (Tuglas, Väike Illimar, VIII).

Adverbe võib nähtavasti olla ka korduvaid loodushääli matkivate sõnade hulgas, sellest hoolimata, kas neis eri sufiks esineb või mitte. Vaadeldagu selleks nende esinemust järgmistes lausetes:

Nende kõrvad käisid lupa-lapa, heledad tagumikud vilkusid veel veidi ja siis paistsid ainult veel pikad õõtsuvad hännad (Tuglas, Väike Illimar, XI). Ta küüned käisid kripa-krõpa ruudulisel põrandal (Tuglas, Popi ja Huhuu, I). Istun lakas - siga ronib krõbadi-krõbadi redelist üles

(Vilde, Side I v.). Põnnadi, põnnadi! hüppas põis, /
naeris, mis ta naerda võis, / tõmbas ennast hinge täis - /
ja karplauhti lõhki käis! (Grenzstein-Piirikivi, Viisk,
põis ja õlekõrs.)

Interjektsioonide kirjutamisel kehtivad üldised orto-
graafiareeglid. Näit. Hõissa! köll! aga köldi! - vurr!
vurdi! - põmm! põmdi! mull-mull! sirr-sorr! tikk-takk!
jne.

S i s u k o r d

I. S I D E S Õ N A

Sidesõnade mõiste	3
Sidesõnade päritolust ja vahekorrast teiste sõnaliikidega	4
Sidesõnade rühmitus funktsiooni järgi	6
Rinnastavad sidesõnad	7
Alistavad sidesõnad	17

II. H Ü Ü D S Õ N A

Hüüdsõnade mõiste	34
Hüüdsõnade päritolust	34
Hüüdsõnade rühmitus	36
Tundeid väljendavad hüüdsõnad	36
Tahteavaldusi väljendavad hüüdsõnad	42
Onomatopoeetilised hüüdsõnad	44
Hüüdsõnade suhetest teiste sõnaliikidega	49

Р. Лаллесс
ГРАММАТИКА ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА
II

Связь и междометие
На эстонском языке

Тартуский государственный университет
СССР, г.Тарту, ул. Кликкооли, 18

Vastutav toimetaja A. Veski
Korrektor M. Raissa

=====

RD rotaprint 1967. Paljundamiseks antud
3. X 1967. Trükiproognaid 3,38. Tingtrüki-
proognaid 3,08. Arvestusproognaid 3,35. Trü-
kiarv 700. Paber 30x42. 1/4. MB 07152.

Tell. nr. 522.

Hind 10 kop.

Hind 10 kop.

2.1

A

25490

5145570

TÜ RAAMATUKOGU



1 0300 00514557 0